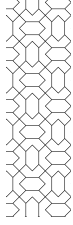

CITATION

Koç, Mustafa, "A Leading Name in Turkish Psychology of Religion: A Biographical Research on Hayati Hökeleklî", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZIFDER]*, 14, 14 (2018/14) pp. 65-126

TÜRK DİN PSİKOLOJİSİNDE ÖNCÜ BİR İSİM: HAYATI HÖKELEKLİ ÜZERİNE BİYOGRAFİK BİR ARAŞTIRMA

A Leading Name in Turkish Psychology of Religion:
A Biographical Research on Hayati Hökeleklî

Mustafa KOÇ*

Doç. Dr.,

Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

Assoc. Prof.,

Balıkesir University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences.

mustafakoc@balikesir.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1299-7963.

Öz

Din psikolojisi alanında bilimsel araştırma yapan ve akademik metin üreten alan aktörüne akademisyen 'din psikoloğu' denir. Bu makalede, Türkiye'de din psikolojisi alanında yapılan bilimsel çalışmalara önemli katkısı olan akademisyen din psikoloğu Hayati Hökeleklî'nin (a) akademik hayatı, (b) özel ilgi alanları, (c) akademik çalışmaları, (d) lisans ve lisansüstü dersleri, (e) yönettiği lisansüstü tezleri ve (f) Türk din psikolojisi çalışmaları üzerine kişisel düşüncelerine yer verilmiştir. Sonuç olarak makalede; 'Hökeleklî'nin (i) Uludağ Üniversitesi'nde toplamda 41 yıl akademisyenlik yaptığı, (ii) bilimsel çalışmalarının (a)-tez (n=3), (b)-kitap (n=8), (c)-makale (n=20), (d)-çeviri (n=4), (e)-ansiklopedi maddesi (n=43), (f)-kitap bölümü (n=10), (g)-bildiri (n=17), (h)-editörlük (n=11), (i)-hakemsiz dergilerdeki yazı (n=24) şeklindeki akademik ürün (n=140) çeşitliliğine sahip olduğu; (iii) çeşitli içeriklerde lisans ve lisansüstü dersler (n=19) verdiği; (iv) yüksek lisans ve doktora düzeyinde (n=56) tezler yönettiği; (v) röportaj sorularına (n=50) verdiği cevaplarda alana ilişkin önemli öznel analizler yaptığı' tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Din psikolojisi, biyografik çalışma, din psikoloğu, Hayati Hökeleklî, bilim tarihi ve literatürü.

A LEADING NAME IN TURKISH PSYCHOLOGY OF RELIGION: A BIOGRAPHICAL RESEARCH ON HAYATI HOKELEKLI

Abstract

The field actor who conducts scientific research and produces academic texts in the field of psychology of religion is called academician 'psychologist of religion'. An academician, psychologist of religion, and important contributor to scientific studies on the psychology of religion in Turkey, Hayati Hökeleklî's (a) academic life, (b) special interests, (c) academic studies, (d) undergraduate and graduate courses, (e) supervised graduate theses and (f) personal thoughts on Turkish psychology of religion studies are

* *Teşekkür ve ithaf:* Akademik kariyerimin her döneminde bilimsel gelişimime değerli katkılar sağlayan (emekli) akademik danışmanım Prof. Dr. Hayati Hökeleklî'ye çok teşekkür ederim. Bu makalemi, saygıdeğer hocam din psikoloğu Prof. Dr. Hayati Hökeleklî'ye ithaf ediyorum. [M.K.]

KAYNAKÇA

Koç, Mustafa, "TÜRK DİN PSİKOLOJİSİNDE ÖNCÜ BİR İSİM: HAYATI HÖKELEKLİ ÜZERİNE BİYOGRAFİK BİR ARAŞTIRMA", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZIFDER]*, 14, 14 (2018/14) ss. 65-126.

Makale Geliş T: 17/07/2018 **Kabul T:** 24/10/2018 **Makale Türü:** Araştırma Makalesi.

given place in this article. As a result of the article, it is determined that Hökeleklî (i) has been an academician at Uludağ University for 41 years in total; (ii) his scientific studies have a variety of academic products (n=140) such as (a)-thesis (n=3), (b)-book (n=8), (c)-article (n=20), (d)-translation (n=4), (e)-encyclopedia article (n=43), (f)-book chapter (n=10), (g)-paper (n=17), (h)-editorship (n=11), (i)-article in non-refereed journals (n=24); (iii) has given undergraduate and postgraduate courses (n=19) in various contents; (iv) has supervised master and doctorate theses (n=56); (v) has made significant subjective analyzes of the field in his answers to interview questions (n=50).

Keywords: Psychology of religion, biographical study, psychologist of religion, Hayati Hökeleklî, history and literature of science

GİRİŞ

Din psikolojisi, bir uzmanlık alanı olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bir bilim dalıdır. Dolayısıyla 100 yılı geçen bir arka plana sahip olan bu alan, tarihsel perspektiften bakıldığında genellikle yıllar içinde inişli-çıkışlı bir gelişimsel çizgi izlediği görülebilir. Modern psikolojinin kurucularından bazılarının dinden söz ettikleri bilinmektedir. Dinden söz eden ilk dönem psikologların başında William James gelmektedir. Amerikan Psikoloji Derneği'nin (American Psychological Association (APA)' de bir dönem başkanlığını yapan James, din fenomeniyle yakından ilgilendiği için bireyin dinsel tecrübesini anlamaya çalışmıştır. O din fenomeni üzerine düşüncelerini 1901-1902 yıllarında gerçekleştirdiği Gifford konferansları serisinde dile getirmiştir. Sözü edilen bu konferanslar, daha sonra "*The varieties of religious experience*" adıyla kitap olarak basılmıştır (James, 1902; ayrıca Türkçe çevirisi için bk. James, 2017). Kuşkusuz James'in dışında Clark Üniversitesi'nde Amerikan din psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen G. Stanley Hall, James H. Leuba ve Edwin D. Starbuck gibi başka Amerikalı tanınmış psikologlar da din üzerine araştırmalar yapmış ve dinsel pratiklerle ilgili psikolojik teoriler geliştirmeye çalışmışlardır (Aydın, 2004: 49-50; ayrıca bk. Ok, 1996: 267-276). Adı geçen bu isimler, din psikolojisi alanında ilk çalışma yapan psikologlar olduğu için aynı zamanda alanın ilk din psikologları olarak da değerlendirilebilir.

Yukarıda da görüldüğü üzere her bilim dalı gibi din psikolojisinin de ortaya çıktığı bir coğrafya ile kurucu aktörleri ve aktörlerin yaptığı ilk çalışmalar sonucunda ortaya çıkan kurucu metinleri vardır. Din

psikolojisinin tarihsel gelişimi içerisinde bilimsel araştırma yapan ve akademik metin üreten alan aktörüne ‘din psikoloğu’ denir. Din psikoloğu Ok’un (2006) yaklaşımına göre, din psikolojisi aktivite sistemi bağlamında bu alanda akademik aktiviteler gerçekleştiren bir özne vardır ve bu “din psikoloğu” olarak belirlenmiştir. Bu öznenin üzerinde çalıştığı bir nesne vardır ve bu da bireyin “dinsel” davranışlarıdır ya da anlam-yapma eylemidir. Bir alan öznesi olarak din psikoloğu, bu “nesne” üzerinde çeşitli bilimsel paradigmlar ve metodolojiler kullanarak bilimsel işlemler yapar. Bir işin din psikologları tarafından başarılı bir sonuca ulaştırılabilmesi için onların takip etmeleri gereken ortak bir metodoloji vardır. Bu arada din psikoloğu, bulgular oluşturmayı içeren bilimsel aktivitelerini genellikle tek başına yapmaz. Diğer yakın disiplinlerde çalışan meslektaşları da zaman zaman onun çalışmalarına katkılarda bulunabilir. Sonuçta din psikoloğu, bireylerin anlam-yapma davranışları üzerine açıklayıcı, yordayıcı veya betimleyici bulgular sağlamaya çalışır.

Ayrıca din psikolojisi aktivite sisteminin üzerinde yer aldığı belirli bağlamlar veya ortamlar bulunur. Bunlar da küçükten büyüğe sıralandığında bir kurum olarak üniversitelerin ilahiyat fakülteleri, bir politik birim olarak Türkiye ve uluslararasılığı temsil eden diğer uluslar olarak belirlenebilir. Son olarak eklenmesi gereken bir başka faktör de din psikolojisinin geçirdiği tarihsel süreçtir. Dolayısıyla din psikolojisi aktivitesi, sözü edilen bu etkileşimdeki bütünün kendisi olarak düşünülmelidir (Ok, 2006: 441-442).

Bu makalenin amacı, din psikolojisi bilim dalında öğretim üyesi olarak çalışan Hayati Hökeklekli (Prof. Dr.) üzerine biyografik bir çalışma yaparak Türk din psikolojisi tarihi ve literatürüne biyo-bibliyografik bir katkı sağlamaktır. Bilim tarihi çalışmaları bağlamında hangi bilim dalı olursa olsun alan aktörlerinin akademik yaşam ve ürünlerine dayalı yapılan biyografik araştırmalar, ilgili bilim dalının tarihinde yadsınamaz bir öneme ve değere sahiptir. Ancak ne yazık ki, genelde Türk teoloji veya din bilimleri çalışmalarına, özelde ise Türk din psikolojisi araştırmalarına bakıldığında, biyografik çalışma geleneğinin henüz yeterli düzeyde oluşmadığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle son dönemde ilahiyat fakültelerinden emekli olan akademisyen öğretim üyeleri

üzerine yapılan biyografik çalışmaların yetersizliği dikkati çekmektedir (örnek çalışmalar için bk. Durmuş, 2003: 145-168; Alkan, 2010: 9-19). Şu ana kadar ki din bilimleri özelinde Türk din psikolojisi tarihi ve literatüründe yapılan biyografik çalışmalar ise din psikoloğu Koç'un çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır (bk. Koç, 2010: 187-210; Koç, 2011a: 227-246; Koç, 2011b: 265-285).

Kullanılan metodoloji kapsamında nitel metodoloji üzerine kurgulanan bu araştırmada, nitel araştırma tekniği olarak "biyografik araştırma" temeline dayalı 'biyografik anlatı görüşmesi' kullanılmıştır (Roberts, 2002; Rosenthal, 2004). Biyografik araştırmalar, özellikle davranış bilimlerinde kullanılan ve öznel deneyimlerini ve üretimlerini merkeze alarak bu deneyimlerin psikolojik, sosyal ve kültürel boyutları arasında bağlantı kuran nitel değerlendirme ve veri toplama yöntemlerini kapsamaktadır (Güvercin, 2015: 172-173). Dolayısıyla bu çalışmayla, Türk din psikolojisi tarihinde önemli bir yeri olan Hayati Hökelekli'nin kişisel akademik üretim ve anlatılarının sosyal ve kültürel örüntülerini ortaya çıkararak deneyimlerinin ve üretimlerinin akademik içerikli kültürel ve sosyal anlamlarına 'yarı-saydam pencere' açıp Türk din psikolojisi tarihindeki yerine ilişkin betimsel analizlerin yapılması hedeflenmiştir. Ayrıca bu çalışmada, nitel veri toplama teknikleri olarak da (i) "yapılandırılmış görüşme" tekniği kullanılarak röportaj yapılmış; (ii) "belgesel tarama" tekniği kullanılarak da Hökelekli'ye ait her türlü akademik ürün toplanıp bu araştırmaya özgü bir yaklaşımla sınıflandırılarak listelenmiştir (Karasar, 2016: 210-220, 229-231).

Makalenin sınırlılıkları bağlamında ise bu araştırma, kronolojik olarak Hökelekli'nin doğum yılı (1951) ile emeklilik yılı (2018) arasındaki zaman dilimiyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca yine bu araştırmada yer alan röportaj, 15.01.2018 tarihinde Bursa Nilüfer'de yapılmıştır.

A. AKADEMİK HAYATI

10 Ocak 1951 tarihinde Yozgat ili merkez Fakıbeyli köyünde doğan Hökelekli, ilköğrenimini 1963 yılında Yozgat'ta, ortaöğrenimini 1971 yılında Sivas İmam-Hatip Lisesi'nde, yükseköğrenimini ise 1975 yılında Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Yozgat İmam-

Hatip Lisesi'nde bir tam ve bir yarım öğretim yılı meslek dersleri öğretmenliği yaptıktan sonra 21 Şubat 1977 tarihinde Bursa Yüksek İslam Enstitüsü'nde din psikolojisi asistanı olarak akademik hayata başlamıştır. 1980 yılında “*Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*” isimli asistanlık tezini bitirdikten sonra öğretim üyesi kadrosuna atanmıştır. Aynı yıl Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde açılan din psikolojisi doktora programına kabul edilmiştir. Ancak 1981 yılında yayımlanan 41 sayılı KHK ile yüksek İslam enstitüleri ilahiyat fakültelerine dönüştürülmüş, Hökelekli de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışırken din psikolojisi alanındaki bilim jürisi tarafından yapılan sınav ve değerlendirme sonucunda aynı isimli asistanlık teziyle 1983 yılında din psikolojisi alanında ‘bilim doktoru’ unvanını almıştır. 04 Temmuz 1984 tarihinden itibaren ‘yardımcı doçent’ unvanıyla öğretim üyesi olarak görevini sürdürmüştür. 24 Ekim 1988 tarihinde ‘doçent’ ve 09 Şubat 1995 tarihinde ise ‘profesör’ olmuştur. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde sırasıyla Din Psikolojisi Anabilim Dalı Başkanlığı ile Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Başkanlığı gibi görevlerde bulunan Hökelekli, 10 Ocak 2018 tarihinde yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. Akademik kariyer ve çalışma yaşamına Bursa Yüksek İslam Enstitüsü'nde ‘din psikolojisi asistanı’ olarak başlayan Hökelekli, bu yaşamını Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde din psikolojisi anabilim dalı ‘öğretim üyesi’ olarak tamamlamıştır. Fransızca ve Arapça bilen Hökelekli, evli ve üç çocuk babasıdır. 67 yaşında olan (2018) Hökelekli, emeklilik sonrası yaşamını Bursa'da sürdürmektedir (görsel için ayrıca bk. Ek-1).

B. ÖZEL İLGİ ALANLARI

Hökelekli'nin akademik çalışmalarındaki özel ilgi alanları ‘(i) çocuk ve gençlerin din ve ahlak gelişimi, (ii) çocuk ve gençlerin din ve ahlak eğitimi, (iii) ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi, (iv) geleneksel İslam psikolojisi, (v) dinsel iletişim, (vi) değerler psikolojisi ve eğitimi’ gibi konulardır. Bu konularda yayımlanmış çok sayıda akademik ürünleri (kitap, makale, bildiri, ansiklopedi maddesi) bulunmaktadır.

C. TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ TARİHİNDEKİ BAĞLAMSAL KONUMU

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1900'lü yılların başlarında ortaya çıkan din psikolojisinin Batı ve Türkiye'deki tarihsel gelişimiyle ilgili bir karşılaştırma yapıldığında, Türkiye'de din psikolojisi kapsamındaki ilk çalışmalar, Amerika'daki çalışmalardan ancak 50 yıl sonra yani 1950'li yılların başlarında yapılmaya başlamıştır. Alana ilişkin yapılan ilk çalışmalarda, öğrencilerin alanı tanınmasına katkıda bulunmaya yönelik olarak din psikolojisinin tanımı, konusu ve yöntemleri gibi temel konuları ile Freud ve Jung'ın din üzerine görüşleri ve özellikle de Freud'un dine olumsuz bakışına yöneltilen eleştirileri yer almıştır (bk. Egemen, 1952; Armaner, 1980). Bu türden kuramsal çalışmaları, özellikle 1980'li yıllarda ve sonrasında ampirik araştırmalar takip etmiştir. Bu dönemde yapılan ampirik çalışmalardan biri de Hökelekli (1983) tarafından yapılan “*Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*” başlıklı doktora tezidir.

İlk dönemde bu ilk ampirik araştırmaları yürüten kuşak, şu anda da olduğu gibi daha çok teoloji lisanslı araştırmacılar ve alanın Türkiye'deki öncüleri konumundadırlar. Başka bir deyişle, Türkiye'de bugün din psikolojisinin aldığı şekil, onların temellerini attığı bir vizyona bağlı olarak gelişmiştir denilebilir. Bu ilk araştırmacıların çoğunluğu, çalışmalarında Fransızca, Almanca ve İngilizce gibi yabancı dillerde yazılmış literatürden yararlandıkları için araştırma konusu ve kavramları da buna göre şekillenmiştir. Bunun yanında çok az olmasına rağmen din psikolojisi konusunda ilahiyat fakültelerinin dışında araştırma yapanlar da, bu alana katkıda bulunmuşlar ve yer yer bulunmaya da devam etmektedirler (örnek çalışmalar için bk. Özbaydar, 1970; Cihincioğlu, 2010). 1990'lı yıllarda özellikle bu ilk kurucuların yetiştirdikleri çekirdek kadro araştırmacılarından oluşan ikinci nesil din psikologları, kısa sürede ampirik bulgularıyla diğerlerinin yanında yer alarak alana katkıda bulunmaya çalışmışlardır (Ok, 2006: 442-443).

Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarının tarihsel gelişim sürecine bakıldığında bu bilim dalıyla ilgili yapılan çalışmaların ortalama 60 yıllık bir geçmişe dayandığını görmek mümkündür. Din psikoloğu Koç (2012/2015) tarafından yapılan öznel bir sınıflandırmada Türk din psikolojisi çalışmalarının kronolojik gelişim süreci, “(i)-İlk dönem

[1949-1979]: Başlangıç – Din psikolojisinin tanınması; (ii)-İkinci dönem [1980-1999]: Orijinal literatürün anlaşılması; (iii)-Üçüncü dönem [2000-2013]: Literatüre yerel katkıların başlaması” şeklinde 3 döneme ayrılmıştır (şematik gösterim için bk. Koç, 2015: 295).

Yukarıdaki sınıflandırmada sözü edilen bu ikinci dönemdeki din psikolojisinin gelişim aşamasında ise din psikolojisi üzerine yapılan çalışmalarda yıllara göre aşama aşama niceliksel bir artış olmuştur. Dolayısıyla ilk çekirdek kadro din psikologlarının yetiştiği dönem olan bu dönemin başlarında, daha çok alanla ilgili Batı’da yapılan akademik çalışmaların anlaşılması üzerine çalışılmıştır (örnek çalışma için bk. Yavuz, 1987). Bu dönemin ortalarından itibaren de, yüksek lisans ve doktora programları açan ilahiyat fakültelerinde ikinci kuşak akademisyen din psikologları yetiştirilmeye başlanmıştır. Yine bu gelişim döneminde alanı tanıtan daha hacimli el kitapları yazılmıştır. Bu dönemde Hökeleklî (1993) tarafından yazılan ‘Din psikolojisi’ isimli el kitabı hâlâ birçok ilahiyat fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmaya devam etmektedir (Koç, 2012: 327-340; Koç, 2015: 293-295).

Yukarıda verilen tarihsel gelişim bilgileri ışığında, bir din psikoloğu olarak Hökeleklî’nin Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu, din psikolojisinin tanınması sürecini kapsayan ilk dönemdeki [1949-1979] Türk din psikolojisi kurucularının yetiştirdikleri çekirdek kadro araştırmacılardan oluşan ikinci nesil din psikologların yer aldığı orijinal literatürün anlaşılması sürecini kapsayan ikinci dönem [1980-1999] içerisinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla kurucuların yetiştirdiği ilk çekirdek kadro din psikologlarından birisi olarak adı geçen bu ikinci dönemin başlarında akademik yaşamına başlayan Hökeleklî, yine bu dönem içerisinde din psikolojisi alanında yüksek lisans ve doktora programları kapsamında ikinci kuşak akademisyen din psikologları yetiştiren bir din psikoloğudur.

D. AKADEMİK ÇALIŞMALARI

Makalenin bu başlığı altında, akademiada 41 yıl akademik hizmeti olan Hökeleklî’nin akademik ürünleri; (i) tezleri, (ii) kitapları, (iii) makaleleri, (iv) çevirileri, (v) ansiklopedi maddeleri, (vi) kitap bölümleri,

(vii) bildirileri, (viii) editörlükleri, (ix) hakemsiz dergilerdeki yazıları' şeklinde sınıflandırılarak aşağıda verilmiştir. Akademik çalışmalarının dışında bir edebiyat türü olarak Hökelekli'nin yayımlanmış şiirleri de bulunmaktadır (bk. Ek-3).

d.a. Tezleri

1. (1983). *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi* – [Doktora tezi]. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Danışman: Prof. Dr. Recep Doksat – Psikiyatrist).
2. (1988). *Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi* – [Doçentlik tezi]. Ankara: Üniversitelerarası Kurul.
3. (1995). *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din* – [Profesörlük takdim tezi]. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

d.b. Kitapları

1. (1993). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (368 s.).
2. (2008). *Psikolojiye Giriş*. Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları. (242 s.).
3. (2008). *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. (176 s.).
4. (2009). *İslam Psikolojisi Yazıları*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. (324 s.).
5. (2009). *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. (237 s.).
6. (2010). *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. (200 s.).
7. (2011). *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları. (360 s.).
8. (2013). *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. (346 s.).

d.c. Makaleleri

1. (1981). "Din psikolojisi açısından şeyh-mürüt ilişkileri ve Yunus Emre - Tapduk Emre". *Hareket Dergisi*, 23, 36-49.

2. (1983). “Dini telkin ve tebliğde psikolojik esaslar”. *Diyanet Dergisi*, 19 (1), 27-39.
3. (1984). “İnanç ve mezhep farklılıklarının psikolojik ve kültürel temelleri”, *Diyanet Dergisi*, 20 (3), 24-34.
4. (1985). “Dini kişiliğin kuruluşunda iradenin rolü”, *Diyanet Dergisi*, 21 (2), 16-28.
5. (1986). “Ergenlik çağı davranışlarına din eğitiminin etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 35-51.
6. (1987). “Ergenlerin sosyal ilişki ve ilgilerine din eğitiminin etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 43-58.
7. (1988). “Ergenlik döneminde dini şüpheler”. *Din Öğretimi Dergisi*, 14, 73-82.
8. (1991). “Ölümlle ilgili tutumlar ve dini davranış”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 5 (2), 83-91.
9. (1991). “Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (3), 151-165.
10. (1992). “Ölümlle ilgili tutumların dinî davranışla ilişkisi üzerine bir araştırma-I”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (4), 57-85.
11. (1992). “Ölümlle ilgili tutumların dinî davranışla ilişkisi üzerine bir araştırma-II-Yorumlar”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (4), 87-98.
12. (2004). “Aile psikolojisi ve aile içi iletişim”. *Diyanet İlmi Dergisi*, 40 (2), 41-60.
13. (2005). “Din hizmetlerinde yöntemle ilgili sorunlar”. *Diyanet İlmi Dergi*, 41 (3), 93-104.
14. (2006). “Günümüz iletişim teknikleri ve dinî iletişim”. *Diyanet İlmi Dergi*, 42 (1), 41-58.
15. (2006). “İslam geleneğinde psikoloji kültürü”. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19 (3), 410-421.
16. (2006). “Gençlerin din değiştirip Hıristiyan olmasında etkili olan psiko-sosyal etkenler”. (C. Çayır ile birlikte). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 23-46.
17. (2007). “Çocuk ve gençlerde şiddet olgusu ve önlenmesine yönelik öneriler”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5 (14), 61-78.

18. (2012). “The psychological and social cause which have effect on Turkish people in the process of conversion to Christianity”. (C. Çayır ile birlikte). *Energy Education Science and Technology Part B: Social and Educational Studies*, 4 (1), 469-480.

19. (2012). “Religion, religiosity, and research in psychology of religion in Turkey: An assessment of locality and universality problem”. *İlahiyat Studies*, 3 (2), 223-245.

20. (2016). “Türkiye’de din, dindarlık ve din psikolojisi araştırmaları: Psikolojide yerellik ve evrensellik tartışmaları bağlamında bir değerlendirme”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı)*, 311-333.

d.d. Çevirileri

1. (1979). “Batıda din psikolojisi çalışmaları”. (A. Godin’den çeviri). *Hareket Dergisi*, 6, 23-26.

2. (1979). “Ergenlik çağı gençlerinde dini gelişme”. (A. Gruber’den çeviri). *Hareket Dergisi*, 9-10, 15-20.

3. (1989). “Batı’da İslam’ı seçenler”. (L. Rocher’den çeviri). *T. Yazarlar Birliği T. Kültür ve Sanat Yıllığı*, 203-205.

4. (1991). “Ateizmin psikolojisi”. (A. Vergote’den çeviri). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (3), 231-245.

d.e. Ansiklopedi Maddeleri

1. (1993). “Cinsiyet” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 8, 21-24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

2. (1993). “Çocuk” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 8, 355-359. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

3. (1994). “Duyu” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 10, 8-12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

4. (1995). “Enaniyet” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed.

B. Topaloğlu ve ark.], 11, 170-171. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

5. (1996). “Fıtrat” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 13, 47-48. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

6. (1997). “Hads” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 15, 68-69. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

7. (1999). “İrz” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 19, 133-134. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

8. (1999). “İbadet” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 19, 248-252. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

9. (2000). “İdrak” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 21, 477-478. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

10. (2000). “İntihar” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 22, 351-353. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

11. (2000). “İnzâr” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 22, 358-359. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

12. (2000). “İrade” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 22, 380-384. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

13. (2001). “İstircâ” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 23, 374-375. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

14. (2002). “Kıskançlık” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 25, 496-497. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

15. (2010). “Şahsiyet” maddesi. (içinde) *TDV İslam Ansiklopedisi*. [ed. B. Topaloğlu ve ark.], 38, 297-298. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

16. (1997). “Aşk” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 1, 179-180. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
17. (1997). “Cinsiyet” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 1, 346-348. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
18. (1997). “Çocuk” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 1, 370-373. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
19. (1997). “Eğitim-Öğretim” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 1, 446-449. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
20. (1997). “Elem” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 1, 462-463. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
21. (1997). “Enaniyet” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 1, 477. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
22. (1997). “Fıtrat” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 2, 44-45. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
23. (1997). “Garize” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 2, 71-72. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
24. (1997). “Gıpta” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 2, 80. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
25. (1997). “İnsan” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 2, 405-407. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
26. (1997). “İntikam” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 2, 410-411. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
27. (1997). “İşkence” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Gün-*

lük Yaşayış Ansiklopedisi. [ed. İ. K. Dönmez], 2, 478-480. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

28. (1997). “Mizaç” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 3, 247-248. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

29. (1997). “Müsâmaha” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 3, 392-394. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

30. (1997). “Müstehcen” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 3, 394-395. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

31. (1997). “Nasihât” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 3, 449-450. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

32. (1997). “Nefis” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 3, 464-466. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

33. (1997). “Taassup” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 4, 221-222. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

34. (1997). “Tebrik” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 4, 307. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

35. (1997). “Tefrika” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 4, 316-318. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

36. (1997). “Tesânüd” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 4, 343-344. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

37. (1997). “Vaaz” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 4, 412-413. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

38. (1997). “Vahiy” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 4, 424-429. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

39. (1997). “Vesvese” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 4, 458-459. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
40. (1997). “Vicdan” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 4, 459-460. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
41. (1997). “Yas” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 4, 475-477. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
42. (1997). “Yeis” maddesi. (içinde) *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. [ed. İ. K. Dönmez], 4, 482-483. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
43. (2006). “Din Psikolojisi” maddesi. (içinde) *Felsefe Ansiklopedisi*. [ed. A. Cevzici], 4, 467-473. Ankara: Ebabil Yayınları.

d.f. Kitap Bölümleri

1. (2006). “Gençlik ve din”. [içinde] *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. (ed. H. Hökelekli). (ss. 9-31). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
2. (2006). “Din hizmetlerinde yöntemle ilgili sorunlar”. [içinde] *Din Hizmetlerinde Yöntem ve Verimlilik*. (ed. H. Köken). (ss. 51-68). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
3. (2006). “Günümüz iletişim teknikleri ve dini iletişim”. [içinde] *Din Hizmetlerinde Yöntem ve Verimlilik*. (ed. H. Köken). (ss. 205-232). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
4. (2008). “Kendini bilmek”. [içinde] *İslam’a Giriş: Gençliğin İslam Bilgisi*. (4. baskı). (ed. H. Hökelekli). (ss. 13-39). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
5. (2008). “İnsanın Allah’a yönelişi”. [içinde] *İslam’a Giriş: Gençliğin İslam Bilgisi*. (4. baskı). (ed. H. Hökelekli). (ss. 81-101). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
6. (2008). “İslam’ı bilmek”. [içinde] *İslam’a Giriş: Gençliğin İslam Bilgisi*. (4. baskı). (ed. H. Hökelekli). (ss. 199-221). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

7. (2010). “Din psikolojisi bilimi”. [içinde] *Din Psikolojisi*. (ed. H. Hökelekli). (ss. 3-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
8. (2010). “Din, dindarlık ve boyutları”. [içinde] *Din Psikolojisi*. (ed. H. Hökelekli). (ss. 25-44). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
9. (2012). “Dini ve manevi tecrübe”. [içinde] *Din Psikolojisi*. (ed. F. Karaca & A. Bahadır). (ss. 1-25). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
10. (2012). “Allah sevgisi, kalp eğitimi ve tasavvuf”. [içinde] *Yozgatlı Şeyhzâde Ahmet Efendi -10. Yıl Armağan-* (ed. A. Ş. Ergin). Yozgat: Ahmet Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı Yayınları.

d.g. Bildirileri

1. (1985). “Türkiye’de din psikolojisi çalışmalarında karşılaşılan güçlükler ve bazı temel meseleler”. [içinde] *Günümüz Din Bilimleri ve Problemleri Sempozyumu*-(27-30 Haziran 1985). (ss. 107-114). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
2. (1995). “İslam’ın insan görüşü ışığında işçi hakları”. [içinde] *İslam’da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği*-(Kutlu Doğum Haftası-1993). (ss. 233-242). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
3. (1995). “Hz. peygamberin çocuk ve gençlere yaklaşımı”. [içinde] *Hz. Muhammed ve Gençlik*-(Kutlu Doğum Haftası-1992). (ss. 47-56). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
4. (1998). “Çocukta ahlak gelişimi ve eğitimi”. [içinde] *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. (Ed. H. Ayhan). (ss. 185-204). İstanbul: Ensar Neşriyat.
5. (2002). “Kur’an’da nefis kavramı bağlamında insan psikolojisiyle ilgili bazı özellikler”. [içinde] *Kur’an Sempozyumu*. Ankara: Fecr Yayınları.
6. (2003). “Gayba imanın psiko-sosyal sonuçları”. [içinde] *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları V – İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-I*-(12-13 Ekim 2002). (ss. 265-277). İstanbul: Ensar Neşriyat.
7. (2003). “Tebliğde yöntemle ilgili sorunlar: Yaygın eğitimdeki uygulamalar”. [içinde] *Hz. Peygamber’in Tebliğ Metodu Işığında İslam’ın*

Güncel Sunumu-(Kutlu Doğum Haftası-2003). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

8. (2004). “Üstün yetenekli çocukların karakter özellikleri ve değerler eğitimi”. (T. Gündüz ile birlikte). [içinde] *I. Türkiye Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi: Bildiriler*. (ss. 131-144). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

9. (2004). “Misyonerlik faaliyetleri ve gençlerimiz”. [içinde] *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri Sempozyumu*. (ed. Ö. F. Harman). (17-18 Nisan 2004). (ss. 431-445). İstanbul: Ensar Neşriyat.

10. (2005). “Hıristiyan misyonerlerin hedef kitlesi olarak gençler ve Hıristiyan olmalarında etkili olan psiko-sosyal etkenler”. (C. Çayır ile birlikte). *Türk Dünyasında Misyonerlik Sempozyumu*-(15-17 Nisan 2005). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

11. (2005). “İmam-ı Azam Ebu Hanife’nin kişilik yapısı”. [içinde] *İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi Sempozyumu*-(16-19 Ekim 2003). (ss. 103-117). Bursa: Kur’an Araştırmaları Vakfı Yayınları.

12. (2007). “Dini hayatın bütünlüğü açısından İslam’da ahiret inancı”. [içinde] *İslam’da Ahiret İnancı: İlahiyat Fakülteleri Eğitim Öğretim Koordinasyon Toplantısı*. (ss. 137-158). Sivas: Sivas İlahiyat Eğitimi Geliştirme ve Destekleme Derneği Yayınları.

13. (2007). “Üstün yetenekli çocukların değer yönelimleri ve eğitimleri”. (T. Gündüz ile birlikte). [içinde] *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*-(26-28 Kasım 2004). (ss. 371-396). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

14. (2007). “Müslüman ve öteki: Farklı dini grupların birbirini algılama biçimi”. [içinde] *Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i Kitap*. (12-13 Kasım 2005). (ss. 405-420). İstanbul: Ensar Neşriyat.

15. (2008). “Kur’ân’ın eğitime getirdiği değerler ve hedefler”. [içinde] *X. Kur’ân Sempozyumu: Kur’an ve Eğitim*. (12-13 Mayıs 2007). (ss. 57-81). Ankara: Fecr Yayınları.

16. (2010). “Mevlidle ilgili inanç ve tutumlar”. [içinde] *Uluslararası Mevlid Sempozyumu: Bir Kutlu Doğum Şaheseri Mevlid ve Süleyman Çelebi*. (ed. B. Kemikli & O. Çetin). (ss. 358-388). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

17. (2010). “Türkiye’de gençlerin ahlaki yönelimleri”. [içinde] *1. Türkiye Ahlak Şûrası*. (16-17 Ocak 2010 İstanbul).

d.h. Editörlükleri

1. [ed.]. (2003). *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II*. İstanbul: Ensar Neşriyat. (429 s.).
2. [ed.]. (2004). *Din ve Ahlâk Eğitim-Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*. (H. Ayhan & Y. Mehmedoğlu & M. Öcal & H. Ekşi ile birlikte). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. (240 s.).
3. [ed.]. (2006). *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. (2. baskı). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. (611 s.); [Kitabın 1. baskısı için bk. (2002). *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
4. [ed.]. (2006). *Dindarlık Olgusu*. Bursa: Kur’an Araştırmaları Vakfı Yayınları. (357 s.).
5. [ed.]. (2007). *Değerler ve Eğitimi*. (R. Kaymakcan ve ark. ile birlikte). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. (867 s.).
6. [ed.]. (2008). *İslam’a Giriş: Gençliğin İslam Bilgisi*. (4. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. (455 s.).
7. [ed.]. (2010). *Din Psikolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları. (233 s.).
8. [ed.]. (2011). *Kur’ân ve Toplumsal Ahlak*. (E. Uysal ile birlikte). Bursa: Kur’an Araştırmaları Vakfı Yayınları. (264 s.).
9. [ed.]. (2015). *Kur’ân ve Toplumsal Bütünleşme* (V. Bilgin ile birlikte). Bursa: Kur’an Araştırmaları Vakfı Yayınları. (653 s.).
10. [ed.]. (2016). *Kur’ân ve Sosyal Adalet* (A. Kurt ile birlikte). Bursa: Kur’an Araştırmaları Vakfı Yayınları. (519 s.).
11. [ed.]. (2017). *Din, Değerler ve Sağlık*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. (566 s.).

d.i. Hakemsiz Dergilerdeki Yazıları

1. (1985). “Gençlik ve din ihtiyacı”. *Milli Kültür Dergisi*, 50, 87-89.
2. (1986). “Gençlikte kendi kendini eğitme”. *Milli Kültür Dergisi*, 53, 8-11.

3. (1998). “Günümüzde Kur’an’a yönelişin problemleri”. *Fecre Doğru Aylık Düşünce Dergisi*, 30, 22-28.
4. (2004). “Psiko-sosyal açıdan haksız kazanç yönelimi”. *Diyanet Dergisi*, 163, 5-7.
5. (2006). “Değer odaklı eğitim”. *Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni*, 1, 50-55.
6. (2006). “Gençlik ve popüler kültür”. *Diyanet Aylık Dergi*, 191, 37-39.
7. (2006). “Din, değerler ve eğitim”. *Eski Yeni Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 3, 46-56.
8. (2007). “Kendini bilmek ve kendini kontrol etmek”. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 1, 69-75.
9. (2007). “Tevazu (alçakgönüllülük)”. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 2, 114-119.
10. (2007). “Nefis terbiyesi ve Allah sevgisi”. *Yozgat Gündem: Şeyhzâde Ahmet Efendi Özel Sayısı*, 30-34.
11. (2008). “Gençlikte yabancılaşma ve aileye düşen görevler”. *Eğitim Yazıları*, 13, 51-61.
12. (2008). “Eğitim ve edep ilişkisi üzerine kavramsal bir değerlendirme”. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 4, 30-35.
13. (2008). “İslam anlayışında eğitim üzerine düşünceler”. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 4, 46-49.
14. (2008). “Merhamet”. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 4, 78-85.
15. (2009). “Güç isteği, siyaset ve değer ilişkisi”. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 5, 24-30.
16. (2009). “Adalet”. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 5, 132-138.
17. (2009). “Zübde-i âlem”. *Din ve Hayat: TDV-İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 1, 62-66.
18. (2009). “İtidal”. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 7, 122-125.
19. (2010). “Günümüz gençliğinin kimlik ve anlam sorunu”. *Diyanet Aylık Dergi*, 233, 4-7.
20. (2010). “Modern eğitimde yeni bir paradigma: Değerler eğitimi”. *Eğitime Bakış Dergisi*, 18, 4-10.
21. (2011). “Gökyüzünden yeryüzüne yayılan bir değer: Merhamet ve eğitimi”. *Diyanet Aylık Dergi*, 244, 3-17.

22. (2011). “Namus”. *Yeni Ümit Dergisi*, 94, 10-13.
23. (2012). “Çeşitli değişkenler açısından ölüm ötesi ile ilgili inanç ve tutumlar”. *Din ve Hayat: TDV-İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 16, 108-115.
24. (2013). “Psikolojik boyutlarıyla Kur ân da kalp kavramı”. *Yeni Ümit*, 26 (99), 31-35.

E. LİSANS VE LİSANSÜSTÜ DERSLERİ

Makalenin bu bölümünde ise din psikolojisi alanında öğretim üyesi olan Hökelekli'nin 1977-2018 yılları arasında lisans ve lisansüstü düzeyde verdiği derslere yer verilmiştir. Arşiv bilgisi yetersizliği sebebiyle yıllara göre ders sınıflandırması yapılamadığından dolayı listede dersin verildiği yıl belirtilmemiştir.

e.a. Lisans Dersleri

1. Din psikolojisi (zorunlu)
2. Felsefe tarihi (zorunlu)
3. Araştırma metot ve teknikleri (zorunlu & seçmeli)
4. Psikolojiye giriş (seçmeli)
5. Sosyal psikoloji (seçmeli)
6. İslam psikolojisi (seçmeli)
7. Din hizmetleri psikolojisi (seçmeli)
8. Eğitim psikolojisi (pedagojik formasyon)
9. Eğitim bilimine giriş (pedagojik formasyon)

e.b. (Lisansüstü) - Yüksek Lisans Dersleri

1. Din bilimlerine giriş
(Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Yüksek Lisans. Güz. Zorunlu. 2 Kredi).
2. Din bilimlerinde temel yaklaşımlar-1
(Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Yüksek Lisans. Güz. Zorunlu. 2 Kredi).
3. Din psikolojisinde yöntem ve kaynaklar

(Din Psikolojisi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans. Güz. Seçmeli. 3 Kredi).

4. Din bilimlerinde temel tartışmalar-11
(Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Yüksek Lisans. Bahar. Zorunlu. 2 Kredi).

5. Çocukluk ve ergenlikte din
(Din Psikolojisi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans. Bahar. Seçmeli. 3 Kredi).

6. Psikanaliz ve din
(Din Psikolojisi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans. Bahar. Seçmeli. 3 Kredi).

e.c. (Lisansüstü) - Doktora Dersleri

1. Dini tecrübe ve dini davranış
(Din Psikolojisi Anabilim Dalı. Doktora. Güz. Seçmeli. 3 Kredi).

2. Kişilik teorileri
(Din Psikolojisi Anabilim Dalı. Doktora. Güz. Seçmeli. 3 Kredi).

3. Dini gelişim teorileri
(Din Psikolojisi Anabilim Dalı. Doktora. Bahar. Seçmeli. 3 Kredi).

4. Kişilik ve din
(Din Psikolojisi Anabilim Dalı. Doktora. Bahar. Seçmeli. 3 Kredi).
[Kaynak: <http://uludag.edu.tr/ilahiyat>].

F. YÖNETTİĞİ LİSANSÜSTÜ TEZLERİ

Makalenin bu bölümünde de akademik yaşamı boyunca din psikolojisi alanında öğretim üyesi olarak görev yapan Hökelekli'nin yönettiği lisansüstü (yüksek lisans + doktora) tezleri yer almaktadır. Bu bölümde yer verilen tez listeleri Ulusal Tez Merkezi kayıtları referans alınarak oluşturulmuştur (bk. <https://tez.yok.gov.tr>). Tez yazım biçimi olarak sırasıyla “[tez merkez kayıt numarası], yazar adı soyadı, (tezin bitirildiği yıl), tezin adı (Türkçe + İngilizce)” şeklinde bu makaleye özgü bir nitelendirme kullanılmıştır. Tezlerin tümü Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak yapıldığı için her bir tez için ayrıca üniversite adına yer verilmemiştir. Konuyla ilgili yapılan literal tarama sonucunda

Hökelekli'nin akademik danışmanlığında 37 adet yüksek lisans tezi ve 19 adet doktora tezinin yapıldığı görülmüştür. Ayrıca Hökelekli tarafından yönetilen tezlerin yazarları, aynı zamanda Hökelekli'nin yüksek lisans ve/veya doktora öğrencileri olarak da ayrı bir başlık altında kayıtlara geçirilebilir.

f.a. Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri

1. [451265]. Mustafa Naci Kula. (1986). Ergenlerde kimlik bunalımı ve din eğitiminin etkisi / Identity crises and the effect of religious education among adolescents.
2. [9352]. İbrahim Gürses. (1990). Elmalılı tefsirinde psikoloji konuları / Psychological issues in Elmalılı's tafsir.
3. [21020]. Nebile Aslan. (1992). Dini iman, suç ve tövbe ilişkisi / The relationship between religion belief, crime, and penitence.
4. [27077]. Akif Hayta. (1993). Psiko-sosyal uyum ve dini pratikler: Bursa ilahiyat örneği / Psycho-social adaptation and religious practices: The sample of Bursa theology faculty.
5. [32085]. Zeynüddin Aslan. (1994). Sevgi yoksunluğu ve dini davranış / Lack of love and religious behavior.
6. [32084]. Abdülkerim Bahadır. (1994). Ergenlik döneminde dini şüphe ve tereddütler / Religious doubts and hesitations in the adolescence.
7. [42923]. Ahmet Albayrak. (1995). Ergenlerin dini gelişiminde sevgi ve korku motifinin etkinliği / The effectiveness of love and fear in the religious development of adolescents.
8. [52280]. Beyhan Hayta. (1996). İbn Haldun'da kişilik teorisi: Sosyal-psikolojik bir yaklaşım / The theory of personality in İbn Haldun: A social-psychological approach.
9. [54253]. Rahime Yılmaz. (1996). Dini gelişimde cinsiyet farkları / Gender differences in the religious development.
10. [54533]. Hüseyin Yeğin. (1996). İslam psikolojisinde temel kavramlar / The basic concepts in the Islamic psychology.
11. [65000]. Mehmet Türkmen. (1996). Mistik dindarlarda karakter yapısı / Character structure among the mystics
12. [74031]. Nurten Ünal. (1998). Dini inanç, ibadet ve duanın

umutsuzlukla ilişkisi / The relationship between religion belief, worship, prayer and hopelessness.

13. [74277]. Sabri Özgül. (1998). Engellenme durumları ve tabiatüstü yüklemeler arasındaki ilişkiler / The relationship between frustrations and supernatural attributions.

14. [74025]. Ali Rıza Bayzan. (1998). Çağdaş psikoterapi ekolleri açısından tasavvufi bilinç yapılanmasının değerlendirilmesi / Evaluation of sufistic consciousness structure in terms of contemporary psychotherapy schools.

15. [74378]. Orhan Gürsu. (1999). Günümüzde tasavvuf yoluyla İslam'a yönelişin sosyo-psikolojik analizi / Socio-psychological analysis on introduction to Islam by Sufism.

16. [113654]. Murat Kayacan. (2002). Dini gruplara giriş ve çıkış motivleri: Dini gruplara giren bireyler üzerinde sosyal psikolojik bir araştırma / Input and output motivations to the religious groups: A social psychological research on the individuals entering religious groups.

17. [113672]. Şükran Çevik. (2002). Ergenlerde ölüm düşüncesi ve ölüm ötesiyle ilgili dini inançlar / Religious beliefs about death thought and after death among adolescents.

18. [113599]. Mustafa Koç. (2002). Ergenlik döneminde dua ve ibadet psikolojisinin ruh sağlığı üzerindeki etkileri / The effects of prayer and worship psychology on mental health in the adolescence.

19. [113655]. Osman Ayyıldız. (2002). Şeyh-mürid ilişkilerindeki psikolojik süreçlerin analizi / Analysis of the psychological processes in the shaykh-murid relationships.

20. [127919]. Esmâ Sayın. (2003). Namazın karakter gelişimi üzerine etkisi / The effect of salaah on the character development.

21. [148017]. Çiğdem Tüfekçi. (2004). Transpersonel psikolojiye göre bilinçlilik aşamaları ve dini tecrübe / Stages of consciousness and religious experience according to the transpersonal psychology.

22. [148048]. Emine Küçükalp. (2004). Ahlaki yargı gelişimi ve dindarlık arasındaki ilişki / The relationship between moral judgment development and religiosity.

23. [147928]. Asude Arıcı. (2005). Ergenlerde dini başa çıkma yön-

temi olarak dua / The prayer as a religious coping strategy among adolescents.

24. [188705]. Esra Erman. (2005). Mistik dindarlarda benlik kontrolü ve ahlaki güç / Self-control and moral power among the mystics.

25. [188687]. Hatice Eşer. (2005). Üniversite öğrencilerinde dini inanç ve benlik saygısı ilişkisi / Relationship between religious belief and self-esteem among university students.

26. [161505]. Gülüşan Göcen. (2005). Dini inanç ve ibadetin kendini gerçekleştirme ile ilişkisi / Relationship between religious belief/worship and the self actualization.

27. [187505]. Hanife Yıldız Yağcı. (2006). Saplantılı dini davranışlar / Obsessive religious behaviors.

28. [264996]. Zainab Ajoke Oshun. (2010). Hıristiyanlıktan İslam'a İslam'dan Hıristiyanlığa geçişin psiko-sosyal sebepleri: Nijerya örneği üzerine bir araştırma / The social and psychological reasons of converting from Christianity to Islam and from Islam to Christianity: A case study of Nigeria.

29. [262903]. Muharem Çuфта. (2010). Avrupa kültürünün Boşnak gençlerin din ve kimlik algıları üzerine etkisi: İtalya örneği / The influence of European culture on the perception of religion and identity among the Bosnian youth: Sample of Italy.

30. [294818]. Fatma Balcı. (2011). Psikolojik ve öznel iyi olma hali ile dini inançlar arasındaki ilişki üzerine bir inceleme / A research on the relationship between psychological and subjective well-being and religious beliefs.

31. [294809]. Büşra Kılıç. (2011). Kendini aldatma ve dindarlık üzerine bir araştırma / A research on the self-deception and religiosity.

32. [319559]. Elif Gün. (2012). Stresle başa çıkma, bilişsel süreçler ve dindarlık üzerine bir inceleme / A research on the coping with stress, cognitive processes, and religion.

33. [380112]. Midjit Osmani. (2014). Makedonya'da yaşayan gençlerde dini şüphelerin kaynakları ve etkileri: Kalkandelen örneği / The sources and effects of religious doubts among the young people living in Macedonia: Sample of Kalkandelen.

34. [446803]. Sümeyra Sarı. (2016). Rüya yoluyla gerçekleşen dini

tecrübe olayları üzerine bir araştırma / A research on the religious experience events through dream

35. [459877]. Rabia Sümeyye Açar. (2016). Televizyonun ergenin din algısı ve ahlaki tutumu üzerindeki etkisi: Muş ili örneği / The effect of television on the perception of religion and moral attitude of adolescent: Sample of Muş.

36. Beyza Okumuş. (2017). DAIŞ'in Müslüman gruplara yönelik eylemlerini meşrulaştırma stratejisi / The strategy of legitimizing of ISİD's actions against Muslim groups.

37. Ayfer Şengül. (2017). Bayan Kur'an kursu öğreticilerinin sorunlarla başa çıkmada Kur'an-ı Kerim'e başvurmayla ilgili tutumları / The attitudes of the female Qur'an teachers association with the referencing the Qur'an in coping with problems.

f.b. Yönettiği Doktora Tezleri

1. [26309]. Mustafa Naci Kula. (1993). Kimlik ve din: Ergenler üzerine bir araştırma / Identity and religion: A research on the adolescents.

2. [87250]. Abdülkerim Bahadır. (1999). Hayatın anlam kazanmasında psiko-sosyal faktörler ve din / Psycho-social factors and religion in the meaning of life.

3. [74351]. İbrahim Gürses. (1999). Çağdaş kişilik teorileri ve İslami kişilik modelinin karşılaştırılması: Üniversite öğrencileri üzerinde sosyal psikolojik bir araştırma / The contemporary personality theories and their comparison with Islamic personality model: A social-psychological study among university students.

4. [109026]. Ahmet Albayrak. (2001). Muhammed İqbal'in kişiliği ve öngördüğü insan modeli / Mohammed Iqbal's personality and his model of human.

5. [108983]. Halil Ekşi. (2001). Başa çıkma, dini başa çıkma ve ruh sağlığı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma: Eğitim, ilahiyat ve mühendislik fakültesi öğrencilerinin karşılaştırılması / An exploration of the relationship between coping, religious coping and mental health:

The comparison of the students of faculties of education, theology and engineering.

6. [112976]. Nebile Aslan. (2002). Kur'an-ı Kerimle ilgili inanç ve tutumlar / The beliefs and attitudes towards the Holy Quran.

7. [127985]. İlhan Topuz. (2003). Dini gelişim seviyeleri ile dini başa çıkma tutumları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma / A research on the relationship between religious development and attitudes of religious coping.

8. [231183]. Özer Çetin. (2008). Kurban ile ilgili inanç ve tutumlar / The beliefs and attitudes about the sacrifice.

9. [231214]. Celal Çayır. (2008). Türkiye'de din değiştirip Hıristiyanlığa geçişin psiko-sosyal etkenleri / Psycho-social factors of converting to Christianity in Turkey.

10. [220974]. Nurten Kınter. (2008). Benlik saygısı ve dindarlık ilişkisi / The relationship between self-esteem and religiosity.

11. [220979]. Mustafa Koç. (2008). Yetişkinlik döneminde dindarlık ile benlik kavramı değişkenleri arasındaki ilişki / The relationship between religiosity and the variables of self-concept in adulthood.

12. [353418]. Şükran Çevik Demir. (2013). Ergenlerde benlik saygısı ve dini başa çıkma / Self-esteem and religious coping among the adolescents.

13. [363743]. Ömer Faruk Söylev. (2014). Türkiye'de dini danışma ve rehberlik: Alanları, imkânları ve yöntemleri-(Diyanet İşleri Başkanlığı örneği) / Spiritual counseling and care in Turkey: Fields, possibilities and methods -(The case of the Presidency of Religious Affairs).

14. [389548]. Emine Demirci. (2014). Ahlâki olgunluk ve dindarlık arasındaki ilişki / The relationship between moral maturity and religiosity.

15. [363747]. Muharem Çufta. (2014). Kanser hastalığı ile başa çıkmada dini inanç ve tutumların rolü: Kosova örneği / The role of religious faiths and attitudes on the coping with cancer illness: Sample of Kosovo.

16. [446808]. Asude Coşkunsever. (2016). Sosyal hizmet kurumlarında dini danışmanlık ve rehberlik: Yetiştirme yurdu & bakım ve sosyal rehabilitasyon merkezi örneği / Spiritual counseling and care in

the social rehabilitation institutions: Sample of orphonage and social rehabilitation center.

17. Fatma Balcı Arvas. (2017). Dindarlığın evlilik doyumu üzerindeki etkileri ve değerlerin, dindarlık ve evlilik doyumu ilişkisi üzerindeki arabulucu rolü / The effects of religiosity on marital satisfaction and the mediator role of values on religiosity and marital satisfaction relationship.

18. Büşra Kılıç Ahmadi. (2017). Dini yönelim ve dini grup üyeliğinin kendini ayarlama ile ilişkileri üzerine bir araştırma / A research on the relationship of religious orientation and religious group membership with self-monitoring.

19. Meryem Şahin. (2018). Dini bir değer olarak tevekkül yöneliminin psikolojik sebep ve sonuçları üzerine araştırma / A research on psychological reasons and results for the orientation of tawakkul as a religious value.

G. TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ ÇALIŞMALARI ÜZERİNE KİŞİSEL DÜŞÜNCELERİ

Çalışmanın bu bölümde ise Hökeleklile yapılan soru-cevap içerikli röportaj kayıtları yer almaktadır. Araştırmacı tarafından röportaj soruları ve cevapları, “(i) özel ve akademik yaşam, (ii) Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları, (iii) Türk din psikolojisinin geleceği; (iv) yeni nesil din psikologlarına öneriler” başlıklı alt temalara göre düzenlenerek verilmiştir.

* Röportaj – [Mülakat] –

“*Araştırmacı:* Kıymetli hocam, uzun yıllar süren akademik çalışma hayatınızı tamamlayarak yakın bir zamanda emekli oldunuz. Bu sebeple eğer izin verirseniz sizinle (i) özel ve akademik yaşamınız, (ii) Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları, (iii) Türk din psikolojisinin geleceği ve (iv) yeni nesil din psikologlarına öneriler” şeklinde düzenlenmiş tema başlıklarında bir röportaj yapmak istiyorum.”

(i) – *Özel ve akademik yaşam:*

[Soru] = 1. *Kıymetli hocam, isterseniz öncelikle kişisel yaşamınızdan başlayalım. Kısaca kendinizi tanıtabilir misiniz? Yani nasıl bir çocukluk ve gençlik döneminiz oldu? Çocukken ve gençken yaşama ilişkin hayalleriniz ve hedefleriniz nelerdi?*

Beşi erkek ikisi kız yedi çocuklu bir ailede, ikinci sıradaki kardeş olarak büyüdüm. Babam rahmetli, köy hizmetleri YSE biriminde işçi kadrosunda dozer operatörü olarak çalışıyordu ve tek maaşla beni ve tüm kardeşlerimi okutmaya gayret gösterdi. Ailemizin ekonomik imkânları sınırlıydı. Bu sebeple birçok mahrumiyetler içerisinde büyüdüm. İlkokul üçten itibaren hayatım şehir merkezinde geçti. Fakat şehrin imkânlarından ve şehir kültüründen yararlanmam da sınırlı oldu. Çünkü ailem köy kökenliydi ve şehirde bir süre uyum sorunlarıyla karşı karşıya kaldım; yani bizim aile bir tür “geçiş” ailesi durumundaydı. İlkokulda normalin biraz üstünde yeteneğe sahip bir öğrenci idim, fazla zorlanmadan okulumu bitirdim. Fakat 6 yaşında ilkokula başladığım için babamın talebi ve yönlendirmesi sonucu gittiğim imam-hatip okulu birinci sınıfta bir uyum sorunu yaşadım ve tek dersten (matematik) sınıfta kaldım. İkinci yıl aynı sınıfı ve dersleri tekrarlamak bana çok sıkıcı geldi. Fakat sonraki öğretim hayatım için sağlam bir temel oluşturdu. Bu sebeple diğer tüm sınıfları zorlanmadan başarıyla tamamladım. Maddi durumumuz yeterli olmadığı için imam-hatip okulu dördüncü sınıftan itibaren yükseköğrenimimin sonuna kadar parasız yatılı olarak öğrenimimi sürdürme imkânı buldum. Allah devletimize ve milletimize zeval vermesin.

Çocukluğum, maddi ve psikolojik çeşitli mahrumiyetlerle, ergenlik dönemim de kimlik, uyum, değer ve ideal arayışı sorunlarının yol açtığı çeşitli çatışma ve bunalımlarla geçti. Duygulu ve kırılgan bir ruh hâline büründüğüm çok zamanlarım oldu; sınırlı sayıda ama derin dostluklar geliştirerek, kitap okuyarak ve şiir yazarak bu güçlüklerle başa çıkmaya çalıştım. İlkokul 4. ve 5. sınıftan itibaren şiire yönelik ilgim hep sürüp gitti. İmam-hatip okulu 4. ve 5. sınıftan itibaren de kitap ve okuma merakım hep canlı idi. Nitekim İmam-hatip okulunu bitirdiğimde, o

zamanın şartlarına göre hem sayı hem de nitelik olarak iyi sayılabilecek bir kitaplığım vardı. Yükseköğrenimimi sürdürürken, günün ideolojik tartışmalarını, fikir ve edebiyat akımlarını yakından takip etmeye çalışıyordum. Âdeta bilinçdışı olarak içten bir güç beni düşünce, bilim ve sanat alanlarına zorluyordu. Bir kitap yazarı olmak, yani bilişsel bir alanda gelişmek ve başarılı olmak, ergenlik hayallerimin bir parçasını oluşturuyordu. Kendimi, mesleki alanda yani pratik din hizmetlerinde yeteneksiz, fakat entelektüel düzeyde arzulu, yetenekli ve meraklı görüyordum. Bu yüzden imam-hatip okulundan sonra gideceğim yükseköğrenimde edebiyat fakültesi gibi bir bölümde okumayı kendim için daha uygun buluyordum. Fakat kader ve nasip, kısacası hayatın şartları, beni ilahiyat alanı dışında yetişmeme imkân vermedi. Allah'a çok şükür iyi ki böyle oldu. Çünkü tüm ideallerimi ve hedeflerimi -hayal ettiğimden çok daha fazlasını- Allah'ın izniyle gerçekleştirdiğimi hissediyor ve Rabbime şükrediyorum.

[Soru] = 2. *Yaşam felsefenizi birkaç cümleyle nasıl betimleyebilirsiniz?*

Üzerime düşen görev ve sorumlulukları elimden geldiği ölçüde ve en iyi şekilde yerine getirmeye çalışırım, sonucu ise Allah'a havale ederim. Hiç kimse tam, kusursuz ve mükemmel değildir; en iyiye en zor olana talip olurum, fakat elime geçene rıza gösteririm. Allah, hiç kimsenin emeğini boşa çıkarmaz; ben sonuçlardan değil niyet, emek ve çabamdan sorumluyum. Asıl olan aramak ve yolda olmaktır; dolayısıyla elde ettiğim şeyler, ilahî takdir ve nasibim ölçüsündedir.

[Soru] = 3. *Hobileriniz nelerdir?*

Gençliğimde biraz top koşturdum; uzun yıllar masa tenisi oynadım. Kırlarda, ormanlarda yürümeyi çok severim. Türk sanat ve tasavvuf musikisini zevkle dinlerim. Televizyondaki belgesellere bayılırım. İyi sinema filmlerini izlerim. TRT'nin tarihî dizilerini hiç kaçırmamaya çalışırım. Hâlâ her gün bir saate yakın yürüyüş yaparım.

[Soru] = 4. *Kendinizi nasıl bir eş, baba ve dede olarak görüyorsunuz?*

Evcil ve uysalım; evime, aileme düşkünüm, tertipli ve düzenliyim.

Evde eşime fazla iş çıkarmam; eşim evde olmadığı zaman kendi ihtiyaçlarımı kendim karşılayabilirim. Eşimin ve çocuklarımın istek ve ihtiyaçlarına hep duyarlı oldum, elimden geldiği kadar hiçbir konuda onları mahrum bırakmamaya ve ihmal etmemeye çalıştım. Çocuklarımla eğitime değişik düzeylerde katkılarda bulundum; onları eğilim ve yetenekleri doğrultusunda zorlamadan, başıboş da bırakmadan iyi bir öğrenim görmeleri için hep destekledim. Her üçü de yükseköğrenimlerini tamamladılar. Evlilikleri konusunda da kendi istek ve tercihlerine saygı göstermekle birlikte uyarı görevimi de yaptım. Her dede gibi torunlarımı çok severim, sık sık onlarla birlikte olurum. Küçüklerin oyunlarına iştirak ederim, büyüklerle de bazı öğretici sohbetlerimiz olur.

[Soru] = 5. *Eleştiriye açık mısınız? Yani meslektaşlarınız sizi eleştirirler miydi? Sizin bu eleştirilere tepkileriniz nasıl olurdu?*

Hayatımın hiçbir döneminde dogmatik düşüncelere kapılmadım; yeni fikir ve düşüncelere hep açık oldum. Bu yüzden yapıcı ve yönlendirici eleştirilere önem verdim. Hatta bazen çalışmalarımın ilgili nesnel ve adil değerlendirmeler yapabilecek kişilerin yokluğundan yakındığım olmuştur. Çok fazla eleştiri aldığımı söyleyemem. Bu, çalışmalarımın kusursuzluğundan değil, daha çok ele aldığım konuların içeriğinden ileri geliyordu. Bizim camiada, yeni ve bilinmedik birçok konu üzerinde çalıştığım için ya büyük takdirkârlarım oldu ya da şimdi bu da nereden çıktı gibisinden olayı uzaktan seyredenler oldu.

[Soru] = 6. *Yaşamınızda dönüm noktası olarak nitelendirebileceğiniz bir olay var mı? Varsa nedir?*

Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitirdikten sonra, parasız yatılı okuduğum için zorunlu hizmet yapmak üzere kura çekerek öğretmenlik atamamız yapılacaktı. Hiç beklemediğim bir şekilde kurada kendi memleketim olan Yozgat'taki İmam-Hatip Lisesi'ni çektim ve burada göreve başladım. İlk öğrencilerimle çok iyi bir iletişimim ve bazısıyla da hâlen süren dostluğum oldu. O günün şartları bakımından benim durumumdaki birisi için öğretmenlik dışında bir hedef ya da daha ileri bir imkân hiç ortada yoktu. Başarılı ve faydalı bir öğretmen olmaktan

öte herhangi bir beklentim, plan ve programım yokken, mezuniyetten sonra da iletişimimi sürdürdüğüm birkaç hocamdan, yakında yüksek İslam enstitülerine asistan alınacağına dair bir haber ve mutlaka başvurmam için de teşvik ve davet aldım. İşte bundan sonra hayatımın seyri değişti ve Yüce Allah, bana bir üniversite profesörü olarak meslek hayatımı tamamlamayı nasip etti.

[Soru] = 7. *Akademisyen olmasaydınız başka ne iş yapmak isterdiniz?*
Şayet akademisyen olmasaydım herhâlde iyi bir edebiyatçı ve yazar olmak isterdim.

[Soru] = 8. *Akademik yaşamınız boyunca unutamadığımız ve sizi etkileyen bir anınız/hatıranız varsa bizimle paylaşabilir misiniz?*

Bursa Yüksek İslam Enstitüsü'ndeki asistanlığımı tamamlayıp öğretim üyesi olduktan sonra MEB'deki kadrom, 1981 yılındaki ilgili kanuni düzenlemeyle Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne aktarılmış oldu. Fakat bu geçiş döneminde benim üniversitedeki unvan ve statüm tam bir karmaşaya dönüştü. Bundan dolayı birkaç sene düşük kadroda sade bir "öğretmen" maaşı olarak görev yapmak durumunda kaldım. O günün ekonomik şartları çok sıkıntılıydı. Yani aldığımız maaşlar, ancak bir hafta veya on günlük ihtiyaçlarımızı ancak karşılıyordu. Benim durumumdaki genç hocalardan bir grup olarak üniversiteye bir dilekçeyle başvurarak üniversite öğretim görevlilerine ödenen tazminatın tarafımıza da ödenmesini talep ettik. Üniversitemizden aldığımız cevabı, o gün bugündür hiç unutamıyorum. Bize gelen resmî cevap yazısında; "Siz üniversitede öğretim görevlisi değil, 'öğretim görevlisi yerine görevlendirilmiş öğretim görevlisi'siniz. Bu nedenle size herhangi bir ek ödeme yapılamaz." yazıyordu. Üniversitede bize uygun görülen bu ilk ve oldukça da orijinal görev unvanı, herhâlde Türk yükseköğretim tarihine geçmiştir, diye düşünüyorum.

[Soru] = 9. *Bir akademisyen olarak din psikolojisi alanında çalışmamış olsaydınız başka hangi alanda akademik kariyer yapmak isterdiniz?*

'Edebiyat, Felsefe ve Tasavvuf', her zaman ilgi duyduğum akademik alanlar oldu. Herhâlde bunlardan birisini seçerdim.

[Soru] = 10. *Akademik kariyer planlamamızda neden din psikolojisi alanını seçtiniz? Genel ve özel sebepleri var mı? Varsa nelerdir?*

Genel sebep olarak, alana olan ilgim ve sevgimi söyleyebilirim. Özel sebep ise bu dersi veren muhterem Prof. Dr. Halis Ayhan Hocama duyduğum saygı ve yakınlık oldu.

[Soru] = 11. *Din psikolojisi alanındaki akademik çalışmalarınıza nasıl başladınız? Yani akademik kariyeriniz hangi aşamalardan geçerek sonuçlandı? Lisans ve lisansüstü (master ve doktora) eğitiminizi nerelerde ve nasıl yaptınız?*

Bizim zamanımızda akademik kariyere doğrudan doktora ile başlanıyordu; lisans ve lisansüstü tez çalışması diye bir şey yoktu. Asistanlık döneminde “öğretim üyeliği” tezi vardı ve o şekilde başladım. Üç yıllık bir sürede tezi tamamladıktan sonra iki aşamalı bir değerlendirme sürecinden geçtim. Önce üç kişilik bir jüri önünde tez savunmam oldu, sonra da bir sınıfta öğrenciye ders anlatımı uygulamam oldu. Daha sonra fakülteye dönüşünce benzeri bir süreç tekrarlandı. Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yeniden oluşturulan ve hepsi üniversitelerde görevli öğretim üyelerinden oluşan yine üç kişilik bir bilim jürisi huzurunda daha önceden asistanlık tezi olarak hazırladığım tezi sundum ve başarılı kabul edilerek “doktor” unvanına layık görüldüm.

[Soru] = 12. *Sizin din psikolojisi alanında yetiştiğiniz dönemde üzerinizde emeği olan hocalarımız kimlerdir? Yani kimler ve hangi sebeple akademik yaşamınızda yer aldılar ve çalışmalarınıza yön verdiler?*

Bursa Yüksek İslam Enstitüsü döneminde danışmanım, muhterem Prof. Dr. Halis Ayhan Hocamdı. Daha sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Prof. Dr. Neda Armaner Hocam ile bir yılı aşkın çalışmamız oldu. Fakat bu arada fakülteye dönüşüp asistanlık tezini yeniden doktora tezi olarak değerlendirmeye alınınca, bu yeni jüride kendisini rahmetle andığım, Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde de dersler veren psikiyatri profesörü Prof. Dr. Recep Doksat Hocam danışmanlık pozisyonumu yüklendi.

[Soru] = 13. *Akademik çalışmalarınıza bakıldığında ağırlıklı olarak*

hangi alt alanlarda araştırmalarınızı yürüttünüz? Akademik kariyeriniz süresince din psikolojisi alanındaki bilimsel çalışma konularınızı nasıl belirlediniz? Veya hangi konular üzerinde çalışacağımıza nasıl karar verdiniz?

İlk ilgi alanım gelişimsel din psikolojisi oldu. Danışman hocam çocukluk dönemini çalışmamı önermişti. Fakat daha önce Prof. Dr. Kerim Yavuz Hoca'nın çocukluk dönemini, Prof. Dr. Erdoğan Fırat Hoca'nın da üniversite gençliği dönemini çalıştığımı bildiğim için arada lise dönemi ergenleri çalışılmamıştı. Öğretmenlikten de gelmem dolayısıyla bu gelişim dönemini daha iyi anlayabileceğimi ve kolay çalışabileceğimi ümit ederek ergenlik dönemini seçmiş oldum. İmam-hatip lisesi öğrencilerini konu edinen ve zannediyorum ülkemizde bu konuda ilk alan araştırması olan çalışmamı da Prof. Dr. Neda Armaner Hocamla birlikte kararlaştırmıştık. Bu konudaki doktora çalışmamı bitirdikten sonra Fransa'dan getirttiğim birkaç kitap arasında içinde birçok araştırmanın yer aldığı "ölüm ve varlık" başlıklı edisyon bir kitap bulunuyordu. İçindeki gerek konu başlıkları gerekse kapsamlı hacmi çok ilgimi çekti ve bu konuda ülkemizde herhangi bir araştırma yapılmamış olduğunu bildiğim için sonraki akademik kariyer dönemimde de bu konuya yöneldim. Profesörlük dönemindeki çalışma konularım ise ağırlıklı olarak değerler psikolojisi alanında oldu. Değerler konusundaki çalışmalarım, İstanbul'da iki farklı araştırma merkezinde on yıla yakın süren proje ve eğitim çalışmaları bağlamında ortaya çıkan ürünlerdir. Diğer çalışmalarım ise genelde davet edildiğim bir sempozyum, seminer ya da çalıştaya sunulmak üzere ya da bir kitap bölümü veya bir dergi makalesi olarak istenmesi üzerine hazırlanmış olanlardır.

[Soru] = 14. *Bilimsel kitap, makale, bildiri gibi akademik ürünlerinizden en çok beğendiğiniz ve başyapıtım diyebileceğiniz bir eser/çalışma var mı? Varsa hangisidir?*

Bir akademisyenin kitapları ve diğer akademik ürünleri, tıpkı insanın çocukları gibidir; çocuklarımızın hepsini severiz ve aralarında bir ayırım yapamayız. Araştırma sürecinde her birinin ayrı bir anlamı, hatırası, önemi ve değeri vardır. Fakat mutlaka bir ayırım yapmak gerekirse ilk baskısı 1993 yılında yapılan "Din Psikolojisi" kitabımın, bu alanda çalışanlara olduğu kadar çok değişik alanlardaki araştırmacılara da ufuk

açan ve yol gösteren köşe taşı bir ürün olduğunu düşünüyorum. Nitekim Türk din psikolojisi literatürüne bakıldığında, araştırmalarda en çok atıf yapılan çalışmamın da bu olduğu gözüküyor.

[Soru] = 15. *Şu anda geriye dönüp baktığımızda akademiada akademisyen olarak öğretim üyeliği yapan kaç master ve/veya doktora öğrenciniz vardır? Lisansüstü yetiştirdiğiniz öğrenci sayısında hedeflediğiniz sayıya ulaşabildiniz mi? Bu bağlamda “hocaların hocası” olmak nasıl bir duygudur?*

Kırka yakın yüksek lisans, yirmiye yakın da doktora öğrencim oldu. Hâlen Türkiye’deki çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yapan yirmiye yakın lisansüstü öğrencim var. Ayrıca, resmî olarak benim kayıtlı öğrencim olmasa da, tez ya da araştırma çalışmalarına dolaylı olarak katkıda bulunduğum pek çok genç meslektaşım oldu. Aslında bu yetiştirdiğim öğrenci sayısı kötü bir rakam sayılmaz. Fakat öğrencilerimin de fark edebilecekleri gibi ben her zaman nicelikten çok niteliğe önem veren bilimsel bir anlayışa sahip oldum. Onun için de benimle çalışan tüm bu öğrencilerimin bilimsel yeterliliğine kefil olabilirim. Arkamdan yetiştirdiğim öğrenci meslektaşlarının hem sayısı hem de bilimsel kalitesi, beni yeterince tatmin etmiştir. Bu noktada elbette ki “hocaların hocası” olmak benim için sevinç ve kıvanç veren büyük bir lütf, büyük bir mutluluk kaynağıdır.

[Soru] = 16. *Sayın hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarına uzun yıllar emek veren akademisyen bir din psikoloğu olarak yanlış anlaşıldığımızı düşündüğünüz bir konu oldu mu? Nasıl ve Niçin?*

Çeşitli toplantılarda alan içi çalışmalarla ilgili arkadaşlarıma yön gösterici bazı uyarılarım oldu. Bunlardan bir tanesi de, ‘Batı geleneğine aşırı bağımlılığın bizi yanlış sonuçlara götürebileceği, yerel çizgilerimizi mutlaka korumamız gerektiği’ şeklindeydi. Bazı meslektaşlarım bu uyarımı, Batı bilimi karşısındaki ezilmişlikten kaynaklanan bir “savunma psikolojisi” bağlamında değerlendirdi. Oysaki Batı bilimindeki son gelişim çizgisi bu yöndedir; yani kültürel farklılıkların öne çıktığı, farklı dinî gelenek ve cemaat yapılarının kendi özel anlam dünyalarının eksen alındığı bir bilim anlayışı her geçen gün güç kazanmaktadır. Din psikolojisi gibi alanlarda Batı’dan yararlanmalıyız, fakat oradaki bilim-

sel ürünleri evrensel genel geçer doğrular olarak kabul etmenin hiçbir geçerli temelinin olmadığını da bilmeliyiz.

[Soru] = 17. *Türk din psikolojisi çalışmalarında son bir kaç yıl içinde okuduğumuz, takdir ettiğiniz, takibe değer bulduğunuz kişiler, kitaplar ve konular var mı? Varsa nelerdir?*

Son yıllarda genç meslektaşlarım güzel konular çalışıyorlar. Benim kendi tercih ve anlayışım, çalışılan konuların somut hayat olaylarını ele alması ve çözüme yönelik pratik önerilere yer vermesi şeklindedir. Bu açıdan baktığımda, Prof. Dr. Asım Yapıcı ve Prof. Dr. Ali Ayten'in bazı çalışmalarını önemsiyorum.

[Soru] = 18. *Benim bir düşüncem var hocam. Emekliliğe yakın olan veya emekli olan din psikoloğu hocalarımızın o döneme kadar yayımladığı makalelerini yeniden elden geçirerek iki kapak arasında çeşitli başlıklarla kitap formatında yayımlamalarının akademik bir ödev/görev olduğu kamsındayım. Bu türden çalışmaların, o akademisyen için bir anlamda akademik ürün koleksiyonu değeri taşıyabileceği de söylenebilir. Sizin de bu tür çalışmalarımızın olduğunu biliyorum. Bu konuda neler söylemek istersiniz?*

Bir üniversite hocasının külliyatını bir araya getiren çalışmalara her zaman ihtiyaç vardır. Özellikle bizim alanda zaten sayılı ve sınırlı çalışmalar olduğu için bunların eksiksiz göz önünde hazır bulundurulmasının, özellikle arkadan gelen genç nesil din psikologlarının yetişmesi ve alanın gelişmesi için çok önemli faydalar sağlayacağını düşünüyorum. Bildiğiniz gibi ben, yakın geçmişte makale ve bildirilerimin birçoğunu kitap hâline dönüştürüp tekrardan yayımladım. Ayrıca, bende yapılan bir kısım tez özetlerinden oluşan makalelerin yer aldığı türden edisyon bir kitap da yayımladım. Bu tür çalışmaların, genç din psikologlarının çok işine yaradığını yakından biliyorum.

[Soru] = 19. *Sayın hocam, ne zaman emekli oldunuz? Akademiada asistanlığınızdan emekliliğinize kadar toplam kaç yıl çalıştınız?*

Asistanlığımın başlangıcı 21 Şubat 1977 tarihidir. Yaş haddinden emeklilik tarihim ise 10 Ocak 2018'dir. Bu durumda, akademiada 41 yıllık bir akademisyenlik yaşamımın olduğunu söyleyebilirim.

[Soru] = 20. *Değerli hocam, 41 yıllık akademik çalışma yaşamınızda evdeki hesabı çarşıya uydurabildiniz mi? Yani kurumsal anlamda üniversite çatısı altında akademik çalışma yaşamınız boyunca akademik çalışma planlarınız kapsamındaki tüm projelerinizi gerçekleştirebildiniz mi? Bu bağlamda yaptıklarınız veya yapamadıklarınız hakkında neler söylemek istersiniz?*

Geriye dönüp, ‘Eksik bıraktığım bir şey var mı?’ diye kendime sorduğum zaman, Rabbime sonsuz şükürler olsun ki olumsuz bir şey görmüyorum. Kendi ölçü ve imkânlarım çerçevesinde iyi işler ve hizmetler yaptığımı düşünüyorum. Ancak iyinin ve mükemmelliğin bir sınırının olmadığını da biliyorum. Zaman zaman kendi kapasitemi ve yeteneklerimi tam olarak ve verimli kullanamadığım duygusuna kapıldığım zamanlar oldu. Hatta bazı arkadaşlarıma, kapasitemin ancak üçte birini güncelleştirebildiğimi, geri kalan kısmın bazısı benden kaynaklanan bazısı da çalışma ortamı ve hayat şartlarından kaynaklanan sebepler dolayısıyla kullanılamaz durumda kaldığını söylediğim olmuştur. Fakat kendimi, dönemimdeki meslektaşlarımla kıyasladığımda, kötü bir noktada olmadığını görüyorum ve bununla teselli buluyorum.

[Soru] = 21. *Emeklilik sonrası akademik planlarınız dışındaki hayalleriniz nelerdir?*

Bu soruyu bana oğlum da sordu geçenlerde ve ona verdiğim cevap şöyle oldu: “Gelecekte gerçekleştirmeyi düşündüğüm hiçbir planım ve hayalim yok.” Tüm hayat görüşüm ve yaşam tarzım, zevk ve mutluluğum okuma ve yazmaya endeksli bir durumdadır. Bundan önce nasıl yaşadysam Allah sağlık ve ömür verdiği sürece bundan sonra da aynı işleri yapmayı sürdürerek öyle yaşamayı planlıyorum.

[Soru] = 22. *Akademisyenin emeklisi olmaz derler. Emeklilik döneminde gerçekleştirmeyi düşündüğünüz akademik çalışma planlarınız var mı? Varsa nelerdir?*

İlk planda kitaplarımı güncelleştirmek ve yeni baskıya hazır hâle getirmek istiyorum. Bu projeme “*Din Psikolojisi*” isimli kitabımla başladım; bu kitabıma ‘(i) din, ahlak ve değerler, (ii) sapkın dinî davranışlar ve (iii) psiko-patolojik dinî davranışlar’ şeklinde üç yeni bölüm ekliyorum. Dil ve içerik yönünden de yeni baştan gözden geçirip düzeltme-

ler yaptıktan sonra yeni baskısını yapmayı düşünüyorum. İkinci sırada “İnsani Değerler” adlı kitabım var. “Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din” isimli kitabıma yeni bir bölüm ilave ettim ve ikinci baskısı o şekilde çıktı. Tüm bu projelerimin yanı sıra “Psikoloji ve İslam” ile “Dini Davramış Teorileri” başlıklı iki yeni kitap projem var. Allah nasip ederse uzun zamandır üzerinde düşündüğüm ve materyallerini topladığım bu kitap projelerini hayata geçirmek istiyorum.

“Araştırmacı: Benim açımdan yaptığımız röportaj oldukça keyifli geçiyor. Umarım sizin için de öyledir. O hâlde kaldığımız yerden devam ediyoruz.”

(ii) – *Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları:*

[Soru] = 23. *Türkiye’deki ilk din psikolojisi çalışmasını hangi yıl ve hangi araştırmayla başlatıyorsunuz? Niçin?*

Türkiye’de bilimsel bir disiplin olarak ilk din psikolojisi çalışmalarını, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ndeki çalışmalarla başlatıyorum. Özellikle Prof. Dr. B. Ziya Egemen hocanın 1952 yılında yayımlanan ‘Din psikolojisi: Saha, kaynak ve metot üzerine bir deneme’ isimli ders notlarıyla daha da netlik kazandı. Bilimde gelenek ve birikim çok önemlidir. Alandaki bu ilk girişimler üzerine eklenen daha sonraki çalışmaların, alanın akademik bir disiplin hâline gelmesine imkân sağladığını düşünüyorum.

[Soru] = 24. *Başlangıcından (1952) bugüne (2018) Türkiye’deki din psikolojisi çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yani din psikolojisi Türkiye’de nasıl tanındı ve bugünlere geldi?*

Türkiye’de 1950’li yıllardaki başlangıçtan 1990’lı yıllara kadar din psikolojisi pek bilinen ve ilgilenilen bir alan olmadı. Bu noktada ilahiyat çevrelerinin genelde Batı kaynaklı bilimsel disiplinlere başından beri hep mesafeli bir duruşu oldu. Bu durumun, biraz da bu alanlarda çalışan dönemin akademisyenlerinin yetersiz sayısı, kimliği ve ortaya konan ürünlerin durumuyla da ilgili olduğunu düşünüyorum. 1990’lı yıllardan sonra bu alandaki araştırmacıların sayısı arttı, alanı yeterli şekilde tanıtan el kitabı niteliğindeki ders kitapları yazılmaya başlandı.

Alan araştırmaları için gerekli metot ve teknikleri öğrenen genç araştırmacıların çalışmaları ilgi görmeye başladı.

[Soru] = 25. *Batı orijinli bir bilim dalı olarak Amerika ve Avrupa'daki din psikolojisinin tarihsel gelişimiyle ilgili son dönem çalışmalarındaki kurumsal yapılanmada ve akademik ürün başlıklarında 'din'den 'maneviyat'a geçişi ve/veya her iki kavramı ayrı ayrı kullanmayı da dikkate alarak neler söylemek istersiniz?*

Dünya kültürel bir dönüşüm yaşıyor; materyalist bir hayat anlayışı giderek yerini maneviyatçı anlayışlara bırakıyor. Bunun sonucu dindarlığın yeni anlayış ve formları ortaya çıkıyor. Bu olgusal duruma bağlı olarak insan bilimleri yeni kavram ve teoriler üreterek insan davranışını yeni terim ve fenomenleri dikkate alarak anlamaya çalışıyor. Bu kavramlaştırmalar ve açıklamalar, henüz yeterince netlik kazanmış değil ama ortamsal durumun gereği olarak önemli ve gerekli gelişmeler bana göre. Batı'da yaşanan bu gelişmeler, dolaylı olarak bizim kültürümüze de bir ölçüde yansıyor. Din psikolojisi çalışmalarımızda bunları dikkate almak zorundayız.

[Soru] = 26. *Dünyadaki din psikolojisi ile Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarını nicelik ve nitelik açısından karşılaştırdığımızda neler söylemek istersiniz?*

1990'lı yıllardan itibaren Batı'da din psikolojisi hem sayı, hem konu çeşidi ve hem de kalite yönünden çok büyük bir gelişme kaydetti. Çok yönlü ve disiplinlerarası bir karakter kazandı. Yeterli olmasa da kültürlerarası karşılaştırmalı araştırmalara yöneldi. Batı, merkezci ve açıklayıcı paradigmadan anlayıcı ve kültürel çeşitliliği dikkate alan daha yerel bir yöne doğru yöneldi. Bizde de son on yılda birçok araştırma ve yayın olduğunu görüyoruz ancak bunlar henüz Batı seviyesine ulaşmaktan çok uzak bir noktada.

[Soru] = 27. *Size göre Türk din psikolojisinin güncel sorunları nelerdir?*

Öncelikle alandaki çalışmalar dağınık bir olgular çeşitliliği gösteriyor; bunları bütünleştirip sistemleştirme çalışmaları henüz yok. Yapılan araştırmalardan elde edilen bulguların yorumları, kendi kültürümüzün

kodları içerisinde nüfuz eden ve buradan anlamlar üreten bir olgunluğa henüz ulaşmış değil. Batılı ölçekler ve kavramsal çerçeveler dışına çıkamıyoruz. Oysaki batılıların kendisi bu ölçek ve kavramlaştırmaların Batı dışı toplumlar için geçerli olamayacağını sıklıkla ifade ediyorlar. Bir yandan meta-analiz ve değerlendirme türü çalışmalara ağırlık verirken, öte yandan yerli dindarlık ölçekleri ve kavramları geliştirmek zorundayız.

[Soru] = 28. *Türkiye’de yapılan din psikolojisi çalışmalarına bakıldığında bazı din psikologlarının sadece teorik çalışmalar yürüttükleri, bazılarının ise sadece ampirik çalıştığı görülüyor. Yani sizce bir din psikoloğunun bilimsel çalışmalarındaki akademik ürün çeşitliliği bağlamında teorik ve ampirik çalışmaların yeri ve ağırlığı nasıl olmalıdır? Niçin?*

Kavram ve teorik araştırmalar, bilimsel çalışmalarda önceliklidir. Ölçekler, bu çerçeveye uygun olarak geliştirilir ya da seçilir. Bizde her iki alanda da büyük eksiklikler var; iki alanı da tamamlamak durumundayız. Hem nicel hem de nitel araştırma desenlerine yer veren araştırma projeleri, bence en ideal olanıdır.

[Soru] = 29. *Peki hocam. YÖK ve Milli Eğitim Bakanlığı, din psikolojisi alanında yurtdışına yüksek lisans ve doktora yapmak üzere yıllardır birçok öğrenci gönderdi. Sonra bunların önemli bir kısmı Türkiye’ye döndüler. Yurtdışında din psikolojisi master ve doktora yapıp gelenlerin sonraki dönemlerinde Türkiye’deki çalışmalarıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir? Bu meslektaşlarımızın Türkiye’deki akademik üretim durumu nedir?*

Bildiğim ve tanıdığım kadarıyla, birkaçı dışında bu arkadaşlarımızın alana akademik anlamda ciddi yönlendirici bir katkıları olmadı. Ne yazık ki yurt dışında master veya doktora yapan arkadaşlarımızın birçoğu “psişenin sömürgeleşmesi” afetinden kurtulup kendi kültürel kodlarımıza uygun bakış açıları geliştiremediler. Bu arkadaşlarımızın bir kısmının belki tek olumlu katkısı, İngilizce literatürü ülkemize taşımaları ve uluslararası bazı organizasyonlarda aktif görev yaparak Türk din psikolojisi birikimini dış dünyaya yansıtma aracılığı etmeleri olmuştur, diye düşünüyorum.

[Soru] = 30. *Size göre Türk din psikolojisi çalışmalarının artık kurumsal bir kimlik kazanma zamanı gelmedi mi? Bu bağlamda 12 Ağustos 2014 tarihinde kurulan Din Psikolojisi Derneği'nin şu andaki durumu ve çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?*

Derneğin kurulması ve koordinasyon çalışmalarının her yıl düzenli olarak yapılması, din psikolojisi çalışmalarının kurumsallaşması için bir fırsat oluşturuyor. Fakat bilindiği gibi derneğin şimdiye kadar ciddi bir çalışma ve hizmeti olamadı. Koordinasyon toplantılarında alınan kararların takibi ve sonuçlandırılması konularında da henüz kayda değer bir mesafe alabilmiş değiliz.

[Soru] = 31. *Her yıl düzenlenen din psikolojisi anabilim dalları koordinasyon toplantılarının içeriği ve organizasyonu hakkında neler söylemek istersiniz? Benim düşünceme göre şemsiye organizatör Din Psikolojisi Derneği olmalı ve her yıl bir ilahiyat fakültesiyle birlikte organize yapılmalıdır. Bu konudaki düşünceniz nedir?*

İdeal olanı, sizin söylediğinizdir ve ben baştan beri bu fikri hep dilelendirdim. Fakat ne yazık ki derneğimizin bir mühürü bir de müdürü var. Başkanın görevinin İstanbul'a nakledilmesi, derneğin merkezinin de İstanbul'a taşınması için iyi bir fırsat oluşturabilir. Sonra da İstanbul'daki kadro bu işe omuz verirse iyi bir noktaya gelinebilir, diye düşünüyorum.

[Soru] = 32. *Din sosyolojisi için yapılan 'genel din sosyolojisi' ve 'özel din sosyolojileri'ne dayalı dikotomik ayrımın bir benzeri de 'genel din psikolojisi' ve 'özel din psikolojileri' şeklinde din psikolojisi için yapılabilir mi? Nasıl?*

Genel psikolojinin bütün alt dalları (kişilik, sosyal, sağlık, gelişim psikolojisi vb.) çerçevesinde yürütülen din psikolojisi çalışmaları, elbette ki özel birer alt uzmanlık alanı olarak varlığını sürdürmelidir. Bunun yanında din psikolojisinin genel konularını ele alan çalışmalara yer verilmesi de son derece önem arz eder.

[Soru] = 33. *Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türk din psikolojisi çalışmalarında 'İslam psikolojisi' olması gerektiği yerde midir? Bu bağlamda İslam psikolojisiyle ilgili neler yapılabilir?*

Yükseköğretim ders programlarında lisans ve lisansüstü düzeyde ‘İslam psikolojisi’ne mutlaka yer verilmelidir. Arapça temeli iyi olan bazı gençler, bu alanda araştırmalar yapmaya teşvik edilmelidir. Koordinasyon toplantılarından birinin bu konuya özgü tartışma konusu olarak belirlenip bu konudaki imkânlar ortaya konulabilir.

[Soru] = 34. *Şu anda din psikolojisi alanında Türkiye’de yürütülen lisansüstü master ve doktora tezlerinin kalitelerini nasıl buluyorsunuz? Geçmişten bugüne araştırmalardaki kalite giderek yükseliyor mu yoksa düşüyor mu? Niçin?*

İyiye doğru bir gidiş olduğunu söyleyebilirim. Din psikolojisi alanındaki akademisyen sayımızın artmasını, meslektaşlar arasındaki bilgi alışverişi ve iletişimin güçlenmesini, bilgi kaynaklarına ulaşmadaki kolaylıkları, bu iyileşmeyi artıran önemli etkenler olarak görüyorum.

[Soru] = 35. *Türkiye’de yapılan dindarlık ölçme çalışmaları konusunda yerli ölçek denemelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeterli mi? Niçin? Neler yapılabilir?*

Yukarıda da belirttim; en önemli sorunlarımızdan birisi dindarlık ölçekleridir. Bu da bir kişinin altından kalkabileceği bir iş değil. İstatistiğin dilinden anlayan, İslam ilahiyatı ve kültürüne hâkimiyeti iyi olan arkadaşlar, bir grup hâlinde ve bir “araştırma projesi” formatında işe yarar bir ölçek çalışması yapabilirler.

[Soru] = 36. *Türkiye’de din psikologları genellikle teoloji/ilahiyat lisanslı oluyor. Bazen psikoloji ve/veya pdr lisanslı din psikologları da yetişiyor. Alan uzmanlığı bağlamında aralarındaki yeterlilik düzeylerinin farklılığı konusunda neler söylemek istersiniz?*

Bizim alanımız ilahiyat kadar sağlam bir psikoloji alt yapısını da zorunlu kılıyor. Bunlardan herhangi birisi yetersizse başarılı bir uzmanlık formasyonu oluşamaz, diye düşünüyorum.

[Soru] = 37. *Türkiye’deki din psikolojisi çalışmalarında cinsiyet faktörü göz önüne alındığında, bu alanda çalışan bayanlar mı yoksa erkekler mi daha fazladır? Niçin?*

Bunun bir önemi olduğunu zannetmiyorum. Sahada bayanların sayısı daha fazla gözüküyor. Bu durumun Türkiye'deki ilahiyat fakültelerindeki öğrenci profiliyle de doğrudan ilgisi var.

[Soru] = 38. *Değerli hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarında uzun yıllar nicel araştırmalar yapıldı. Bizim kuşak ve bizden önceki kuşaklar, hep bu metodolojiyle yetiştik. Fakat son dönem Türk din psikolojisi araştırmalarında nicel desenden nitel desene doğru belirgin bir yönelim var. Bu metodolojik paradigma değişimini nasıl yorumluyorsunuz?*

Olması gereken budur. Çünkü tüm dünyadaki bilim paradigması bu yönde bir değişim geçiriyor. Ayrıca, bu yeni paradigmanın insan tabiatını ve davranışlarını anlamada daha elverişli olduğunu düşünüyorum. Pozitivist paradigmadan beslenen nicel yaklaşımlar, insanı ruhsuz bir madde gibi ele alıyordu. Şimdiki anlayış ise insanın ruhsal ve manevi bir gerçekliği olduğu esasına dayanıyor.

[Soru] = 39. *Ayrıca din psikologları akademik çalışmalarında teorik ve ampirik çalışma dengesini nasıl kurmalıdırlar? Hiç ampirik çalışma yapmayan din psikoloğu meslektaşlarımız olduğu gibi hiç teorik çalışma yapmayan din psikologlarımız da var. Bu konudaki dengeyi nasıl sağlamak gerekiyor?*

Bence, her iki yönde de meslektaşlarımızın birikim ve deneyim kazanması uygun olur. Ancak kimileri birinde, kimileri de diğerinde derinleşip ilerlemeyi tercih edebilir. Bütünlüğü kaybetmeksizin parçalarla uğraşmanın bir zararı olmaz.

[Soru] = 40. *Sayın hocam, din psikoloğu Ok'un (2006) değerlendirmesine göre; Türkiye'de din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda, bu ülkenin kültürüne özgü ya da bu kültürde yapılan ampirik çalışmalardan yola çıkarak geliştirilmiş veya yaygınlık kazanmış bir psikoloji ekolünün ya da kuramının varlığından söz etmek henüz erken gözükmektedir. Çalışmalar daha çok Kuzey Amerika ve Batı Avrupa (Hıristiyan) geleneğinde geliştirilenlerin İslami ortamdaki bir tekrarı, test edilmesi, ya da onlara yapılan katkılardan ibaret olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Türk din psikolojisi çalışmalarındaki 'ekolleşme' ve Türkiye'deki ekolleşmeyle ilişkili 'hoca' faktörü konusunda neler söylemek istersiniz?*

Yukarıda bu soruna kısmen temas ettim. En büyük sorunlarımızdan birisi, kendi yerel kaynak ve değerlerimize odaklanarak evrensel açılmaktır. Bu, aynı zamanda alanın uzmanlarının üzerinde uzmanlaşma sağladıkları bir çalışma ilkesidir. Bence bir bilim adamı, araştırmacı olduğu kadar düşünür de olmalıdır; yaptığı işlerin anlamını da sorgulamalıdır. Her hocanın bir yetiştirme tarzı var ve araçlarını da buna göre seçiyor. Bu kolay ve ekonomik olan yoldur. Fakat biz zor ama daha kalıcı ve verimli yolları seçmeliyiz. O da, bazı alışkanlıklarımızın dışına çıkmayı, yaptıklarımızı sorgulamayı, dünyada ne olup bitiyor bunları yakından takip edip anlamaya çalışmayı gerektiriyor.

[Soru] = 41. *Bu dönemde (2010 yılından bu yana) yeni ilahiyat fakültelerine bağlı olarak açılan din psikolojisi bilim dalındaki lisansüstü programlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeni açılan bu programlar, din psikolojisi alanında kaliteli bir lisansüstü eğitim için nelere dikkat etmelidirler?*

Hiç uygun ve verimli görmüyorum. Yeterli akademik kadronun olmadığı ortamlarda bu tür programların açılması, bilimin gelişmesine değil gerilemesine hizmet eder. Akademisyen durumunun hem sayı hem de kalite bakımından yeterli bir düzeye ulaşmadan, birtakım zorlamalarla lisansüstü programlar açılması onaylanacak bir durum gibi gözüküyor. Bunun yerine gelişmiş üniversitelerdeki programlara öğrencilerin yönlendirilmesinin daha uygun bir yol olacağını düşünüyorum.

[Soru] = 42. *Son dönemde giderek yıldızı parlayan din psikolojisinin klinik saha uygulaması olarak da konumlandırılabilir olan manevi danışmanlık ve rehberlik-(mdr) alanıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir? Bu bağlamda alanın Türkiye'deki geleceğini nasıl görüyorsunuz?*

Bu konuyu ve konuyla ilgili yapılan çalışmaları önemsiyor ve destekliyorum. Konunun önemi hem pratik din hizmetine, hem de din psikolojisi alanının imajına kattığı değerden ileri geliyor. Ayrıca, din psikologlarını klinik psikolog, psikolog danışman ve rehber, sosyal hizmet uzmanı ve psikiyatrlarla ortak çalışma projelerine ve işbirliğine yöneltmesi bakımından da dikkate değer buluyorum. Ancak alanın henüz yasal bir statüsünün olmaması, akademik gelenek içerisindeki yerinin

tam olarak belirlenememesi, müfredat ve kaynaklarının, eğitim programlarındaki yerinin netleşmemesi ve daha da önemlisi, sahada hizmet verecek yeterli donanıma sahip uzmanın bulunmaması gibi sorunların zaman içinde giderilmesi gerekiyor.

[Soru] = 43. *Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türkiye’de hızla manevi danışmanlık ve rehberlik alanında tezli ve tezsiz yüksek lisans programları açılmaktadır. Sanki din eğitimcileri de bu alanda var olmak istemektedirler. Özel alan yeterliliği bağlamında bu alanda nasıl bir akademik eğitim verilmelidir? Din eğitimcilerinin bu alandaki yeri ne olmalıdır?*

Tezsiz yüksek lisans ve sertifika programları, iyi programlanırsa faydalı olabilir. Önemli olan bu programlarda yer alacak dersler ve konu içeriklerinin amaca uygun olmasıdır. Ayrıca bu programlarda ders verecek eğitimcilerin ve akademisyenlerin de donanımlı olması gerekir. Din eğitimcileri ile eğitim programlarında bir ölçüde işbirliği yapılabilir. Ancak konu onların tek başlarına üstlenebileceği bir durumun çok ötesindedir.

“*Araştırmacı:* Benim açımdan yaptığımız röportaj oldukça keyifli geçiyor. Umarım sizin için de öyledir. O hâlde kaldığımız yerden devam ediyoruz.”

(iii) –*Türk din psikolojisinin geleceği:*

[Soru] = 44. *Değerli hocam, geleceğe bir projeksiyon tutmak gerekirse Türk din psikolojisinin bu aşamadan sonra gideceği ve gitmesi gerektiği yön neresi olmalıdır? Niçin?*

Dünyadaki gelişmelerden bağımsız düşünemeyiz; “yerele odaklanıp evrensele açılma” ilkesine bağlı bir çalışma stratejisi, şu anda üzerinde uzlaşılan bir durumdur. Biz de bu yönde çalışmalarımızı sürdürmeliyiz.

[Soru] = 45. *Size göre gelecekteki Türk din psikolojisi çalışmalarında hangi alanlarda öncelikli konular çalışılmalıdır? Niçin?*

Dindarlığın ruh sağlığı, kişilik, ahlak ve değerler, anlam arayışı, başa çıkma, aile ilişkileri, huzur ve mutluluk gibi konularla ilişkisi ve etkileri

çalışılmaya devam edilmelidir. Çünkü dünyadaki insani sorunlar, benzerlik göstermekte ve giderek de ivme kazanmaktadır. Bunun yanında her dönem toplumda yükselen somut insani sorunları izleyerek, dinin bunların çözümüne katkısını ön plana çıkaran araştırma konularının belirlenmesi uygun olur, diye düşünüyorum.

[Soru] = 46. *2014 yılında kurulan Din Psikolojisi Derneği'nin Türk din psikolojisi çalışmaları için gelecek vizyonu ve misyonu ne olmalıdır?*

Buna, tüm üyeler bir araya gelerek ortak karar vermelidir. Eldeki imkân ve araçlarla neler yapılabileceği ve nerelere ulaşılabileceği, gerçekçi bir temelden ele alınıp tartışılmalıdır. Bir meslek kuruluşundan beklenen çeşitli hizmetler vardır. Bunun başında; çeşitli ulusal ve uluslararası organizasyonlarla meslektaşlar arasındaki iletişimi, bilgi alışverişini ve mesleki dayanışmayı güçlendirme gelir. Bir web sitesine acil ihtiyaç var. Elektronik ya da basılı bir dergimiz olmalıdır. Toplumsal sorunlarda ve tartışmalarda, toplumun manevi sağlığını koruyucu ve manevi boyutu geliştirici değerleri halka anlatacak açıklama ve paylaşımlarda bulunabilmeliyiz.

“Araştırmacı: Benim açımdan yaptığımız röportaj oldukça keyifli geçiyor. Umarım sizin için de öyledir. O hâlde kaldığımız yerden devam ediyoruz.”

(iv) – *Yeni nesil din psikologlarına öneriler:*

[Soru] = 47. *Size göre din psikolojisi alanında uzmanlık yapacak öğrencilerin ne gibi özelliklere ve donanıma sahip olması gerekir? Niçin?*

Her şeyden önce İngilizce, Arapça ve psikoloji alanında iyi bir hazırlık ve alt yapı gerekir. Zira eskiler, “Kem âlât ile kemâlât olmaz.” derler.

[Soru] = 48. *Türk din psikolojisi araştırmalarında atölye çalışmaları tarzındaki akademik ürünlerin oranının oldukça az olduğunu görüyoruz. Bundan sonraki süreçte atölye çalışmalarının artması için yeni nesil din psikologlarına önerileriniz nelerdir?*

Ortak çalışma kültürü ve geleneği bizim çevrelerde pek bilinmi-

yor ve uygulanmıyor. Herkes, kendi bireyselliği içerisinde bir şeyler yapmaya çalışıyor. Oysaki ‘Birlikten kuvvet doğar.’ Hiçbirimiz kendi kendimize tam ve yeterli değiliz. Her birimizin, diğerinden öğreneceği ve paylaşacağı şeyler vardır. Onun için tartışma, paylaşma ve birlikte iş yapma becerilerimizi geliştirerek uygulamaya koymamız gerekiyor.

[Soru] = 49. *Peki, hocam din psikolojisi alanında çalışmaya yeni başlayan genç kuşak akademisyen din psikologlarına veya çalışmayı düşünen potansiyel araştırmacılara önerileriniz nelerdir?*

Öncelikle alanın klasikleri sayılabilecek temel kaynakları mutlaka okumaları gerekir. Hocalarıyla ve arkadaşlarıyla bunları tartışmaları gerekir. Alan hocalarından ulaşabildiklerinin hepsiyle iletişimde olmaları gerekir. Yalnızca kendi hoca ya da danışmanlarına kapanıp kalmamaları gerekir. Sağlam bir metodoloji bilgisine sahip olmaları gerekir. Yabancı dillerini sürekli geliştirmeleri gerekir. Alanla ilgili yerli ve yabancı tüm yayınları takip etmeye ve imkân çerçevesinde bunları kendileri edinmeye çalışmaları gerekir.

[Soru] = 50. *Sayın hocam son olarak Türk din psikolojisi çalışmaları üzerine kişisel düşüncelerinize yer verdiğimiz bu röportajla ilgili düşünceleriniz nelerdir?*

Kırk yıldan fazla bir zamanda din psikolojisi alanına hizmet etmiş akademisyen bir üniversite hocası olarak tecrübelerimi, hayallerimi, beklentilerimi genç meslektaşlarımla paylaşma fırsatı vermiş olması bakımından bu röportajı faydalı buluyorum. Buna aracılık yapmış olmandan dolayı da öğrencim olarak sana teşekkür ve takdirlerimi bildiriyorum. Allah’ın takdir ettiği bir günde bu dünyadan göçüp gideceğiz; geride tarihe dipnot kabilinden düşülen bu anlatılar ve yazılar kalacak. Benim hikâyem de başkaları için geleceğe ışık tutucu anlamlı ve değerli bir dipnot olarak okunursa, bunun bir hayır dua hükmünde olacağına, kalp huzuru ve mutluluğuma katkıda bulunacağına inanıyorum.

“*Araştırmacı: Saygıdeğer hocam, röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, emeklilik yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.*”

SONUÇ

Bilimler sınıflandırmasındaki klasik yaklaşım dikkate alındığında, ister sosyal bilimler olsun isterse fen bilimleri olsun bir uzmanlık alanı olarak insan üretimi her bir bilim dalı, ilgili saha ‘aktörleri/akademisyenler/araştırmacılar’ tarafından yapılmaktadır. Bu sebeple akademik bir ‘ürün/çıktı’ olarak yapılan bilimsel araştırmalar ve bunları içeren yayınların kalitesi, kuşkusuz ki alan aktörünün sahadaki alan uzmanlık kalitesiyle doğrudan ilişkili olgusal bir durumdur. Bu bağlamda din psikolojisi üzerine bilimsel üretimin yapıldığı üniversitelerde görevli tüm akademik personel öğretim elemanı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla öğretim elemanı kavramı, “profesör, doçent, doktor öğretim üyesi, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, uzman, çevirmen” gibi akademik personeli kapsamaktadır. Türk üniversitelerindeki din psikolojisi anabilim dallarında çalışan öğretim üyeleri ise yükseköğretim kurumlarında ‘profesör, doçent veya doktor öğretim üyesi’ unvanlarıyla din psikolojisi alanındaki bilimsel araştırmalarını yürütmektedirler (bk. Karakütük, 2001: 11-12; ayrıca krş. Varış, 1973: 19-30). Uludağ Üniversitesi’nde çeşitli unvanlarda öğretim üyesi statüsünde 41 yıl akademik çalışmalar yapan Türk din psikolojisinde öncü bir isim olarak Hayati Hökelekli (1951-2018) üzerine yapılan bu çalışmada, adı geçen din psikoloğunun akademik çalışmalarının yanı sıra kendisiyle yapılan bir röportaja da yer verilmiştir.

Hayati Hökelekli (1951-2018) üzerine yapılan biyografik içerikli bu araştırmada sonuç olarak;

(i)-*Akademik hayatı*: Hökelekli 10 yaşında ilköğrenimini; 18 yaşında Sivas İmam-Hatip Lisesi’nden mezun olarak ortaöğrenimini; 22 yaşında ise Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü’nü bitirerek yükseköğrenimini tamamladığı ve Yozgat ilinde 2 yıl öğretmenlik yaptığı; 24 yaşında Bursa Yüksek İslam Enstitüsü’nde din psikolojisi asistanı olarak çalışma yaşamına başladığı; 28 yaşında din psikolojisi ‘bilim doktoru’, 31 yaşında ‘yardımcı doçent’, 36 yaşında ‘doçent’, 44 yaşında ise ‘profesör’ unvanlarını aldığı; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim

üyesi olarak çalışırken 67 yaşında yaş haddinden emekli olduğu; dolayısıyla toplamda 41 yıl Uludağ Üniversitesi'nde akademisyenlik yaptığı;

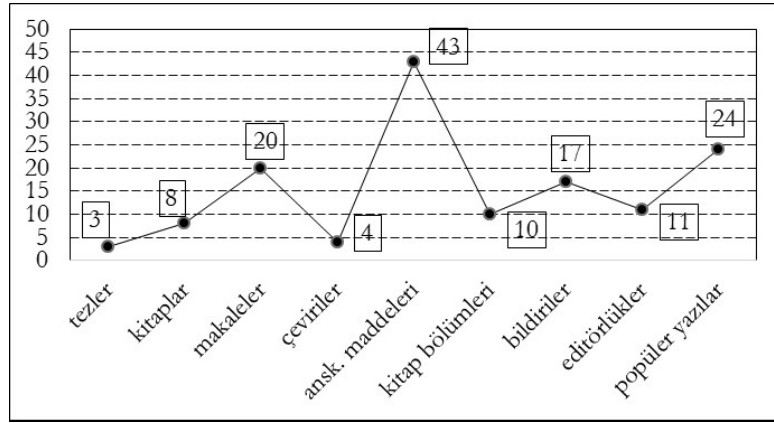
(ii)-*Özel ilgi alanları*: “(a) çocuk ve gençlerin din ve ahlak gelişimi, (b) çocuk ve gençlerin din ve ahlak eğitimi, (c) ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi, (d) geleneksel İslam psikolojisi, (e) dinsel iletişim, (f) değerler psikolojisi ve eğitimi” gibi özel ilgi alanları (n=6) olduğu;

(iii)-*Türk din psikolojisi tarihindeki bağlamsal konumu*: Din psikolojisinin tanınması sürecini kapsayan ilk dönemdeki [1949-1979] Türk din psikolojisi kurucularının yetiştirdikleri çekirdek kadro araştırmacılarından oluşan ikinci nesil din psikologlarının yer aldığı orijinal literatürün anlaşılması sürecini kapsayan ikinci dönem [1980-1999] içerisinde değerlendirilebileceği;

(iv)-*Akademik çalışmaları / eserleri*: Hökeklekli'nin akademik çalışmalarına bakıldığında; (a)-*tezleri*: (1983-1995)-Lisans ve yüksek lisans tezinin olmadığı; buna karşın doktora ve doçentlik tezlerinin yanı sıra profesörlük takdim tezine (n=3) sahip olduğu; (b)-*kitapları*: (1993-2013)-Din psikolojisi alanında basılmış kitapları (n=8) olduğu; (c)-*makaleleri*: (1981-2016)-Ulusal ve uluslararası akademik hakemli dergilerde Türkçe (18) ve İngilizce (n=2) özgün bilimsel makalelerinin (n=20) yayımlandığı; (d)-*çevirileri*: (1979-1991)-Akademik dergilerde yayımlanmış çeviri makalelerinin (n=4) olduğu; (e)-*ansiklopedi maddeleri*: (1993-2010)-Çeşitli ansiklopedilerde (n=3) yayımlanmış çok sayıda maddenin (n=43) yazarlığını yaptığı; (f)-*kitap bölümleri*: (2006-2012)-Ulusal kitaplarda yer alan çeşitli bölümlerinin (n=10) yayımlandığı; (g)-*bildirileri*: (1985-2010)-Çeşitli ulusal ve uluslararası sempozyum ve kongrelerde çok sayıda (n=17) bildiriler sunduğu; (h)-*editörlükleri*: (2003-2017)-Alanla ilgili önemli sayıda edisyon kitaplara (n=11) editörlük yaptığı; (i)-*hakemsiz dergilerdeki yazıları*: (1985-2013)-Tüm bunların yanı sıra hakemlik sistemi kullanılmayan dergilerde çok sayıda (n=24) popüler psikoloji ve din içerikli yazılarının yayımlandığı saptanmıştır (bk. Grafik-1). Toplam olarak azımsanmayacak düzeyde (n=140) bilimsel çalışmaları bulunan Hökeklekli'nin akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında ise en çok ansiklopedi maddesinin (n=43) olduğu,

bunu da sırasıyla popüler yazılarının (n=24) ve hakemli makalelerinin (n=20) izlediği görülmüştür.

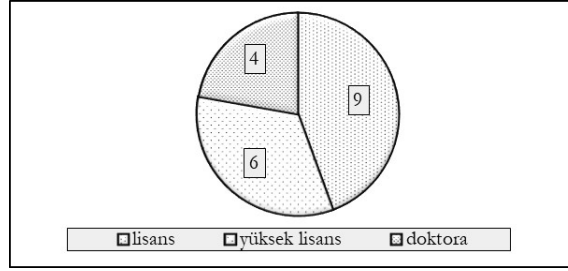
Grafik-1:
Hökeleklî'nin akademik ürünleri-(çalışmalar/eserler)

(v)- *Lisans ve lisansüstü dersleri*: Hökeleklî'nin öğretim üyeliği boyunca verdiği derslere bakıldığında da (a)- *lisans dersleri*: Lisans düzeyinde uzmanlık alanı başta olmak üzere ilgili yan alanları da kapsayan zorunlu (n=3) ve seçmeli (n=5) derslerin yanı sıra pedagojik formasyon paketinde yer alan bazı dersleri (n=2) de verdiği; (b)- (*lisansüstü*) - *yüksek lisans ve doktora dersleri*: Lisansüstü düzeyde verdiği derslere bakıldığında yüksek lisans ve doktora düzeyinde çeşitli içeriklere sahip zorunlu (yüksek lisans-n=3) ve seçmeli dersler (yüksek lisans-n=3; doktora-n=4) verdiği saptanmıştır (bk. Grafik-2). Dolayısıyla elde edilen bu nitel ve nicel verilere göre hem lisans hem de lisansüstü düzeyde (n=19) dersler veren Hökeleklî'nin akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında en çok lisans düzeyinde (n=9) dersler verdiği, bunu sırasıyla yüksek lisans (n=6) ve doktora (n=4) derslerinin takip ettiği saptanmıştır.

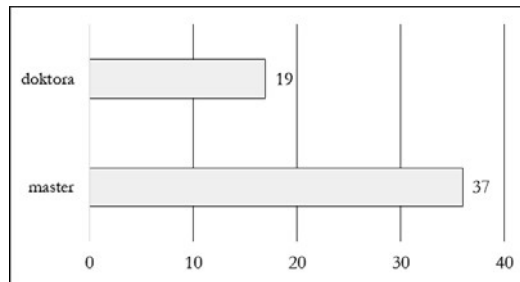

Grafik-2:
Hökekleklî'nin akademik ürünleri-(dersler)

(vi)-*Yönettiği lisansüstü tezleri*: Son olarak Hökekleklî'nin öğretim üyeliği boyunca yönettiği lisansüstü tezlere bakıldığında ise çok sayıda yüksek lisans (n=37; 1986-2017) ve doktora tezi (n=19; 1993-2018) yönettiği saptanmıştır (bk. Grafik-3). Elde edilen bu resmî kayıtlara göre hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde (n=56) tezler yöneten Hökekleklî'nin ilk yüksek lisans tez öğrencisinin (daha sonra akademik alan ve görev değiştiren Talip Küçükcan dikkate alınmazsa) Mustafa Naci Kula (1986), son yüksek lisans tez öğrencisinin ise Ayfer Şengül (2017) olduğu; bunun yanı sıra ilk doktora tez öğrencisinin aynı zamanda ilk yüksek lisans tez öğrencisi olan Mustafa Naci Kula (1993), son doktora tez öğrencisinin ise Meryem Şahin (2018) olduğu; akademik ürün çeşitliliğine göre bakıldığında yönettiği yüksek lisans tezlerinin (n=37), yönettiği doktora tezlerinden (n=19) daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Grafik-3:
Hökekleklî'nin akademik ürünleri-(yönettiği tezler)

Öte yandan bu makalede, Hökekleklî'nin Türk din psikolojisi çalış-

maları üzerine kişisel düşüncelerini içeren röportaj kayıtlarına da yer verilmiştir. Bu kapsamda araştırmacı tarafından röportaj soruları ve cevapları, “(i) özel ve akademik yaşam (n=22), (ii) Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları (n=21), (iii) Türk din psikolojisinin geleceği (n=3); (iv) yeni nesil din psikologlarına öneriler (n=4)” başlıklı alt temalara göre düzenlenerek verilmiştir. Bu araştırmada kullanılan röportaj sorularına (n=50) verilen cevaplar incelendiğinde alana ilişkin önemli öznel analizler yapıldığı tespit edilmiştir (röportaj soruları için bk. Ek-2).

Din psikolojisi bilim dalında bir alan aktörü olarak akademisyen din psikoloğu Hayati Hökelekli üzerine biyografik içerikli elde edilen verilerin yer aldığı bu makalede son olarak, Türk din psikolojisi alanında uzun yıllar akademik çalışmalar yaparak emekli olan akademisyen din psikologlarının hayatlarını ve bilimsel çalışmalarını konu edinen biyografik çalışmaların yapılması önerilebilir. Bu türden biyografik çalışmalar geleneğinde en anlamlı olanı ise üzerinde çalışılacak emekli akademisyen din psikoloğunun, kendi öğrencilerinden birisi tarafından yapılmasıdır.

KAYNAKÇA

- Alkan, E. (2010). “Prof. Dr. Mustafa Tahralı: Biyografik Ve Bibliyografik Bir Değini”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 25, 9-19.
- Armaner, N. (1980). *Din Psikolojisine Giriş-I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Aydın, A. R. (2004). “Çağdaş Araştırmalar Işığında Din Psikolojisine Bir Bakış”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4 (2), 49-59.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2010). *Din Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Durmuş, A. (2003). “Türk Din Eğitiminde Öncü Bir İsim: Beyza Bilgin”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 145-167.
- Egemen, B. Z. (1952). *Din Psikolojisi: Saha, Kaynak ve Metot Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Güvercin, G. (2015). “Biyografik Araştırmalar Ve Biyografik Anlatı Görüşmesi”. (İçinde) *Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik, Analiz Ve Yaklaşımlar*. (ss. 172-184). [ed. F. N. Seggie & Y. Bayyurt]. Ankara: Anı Yayıncılık.

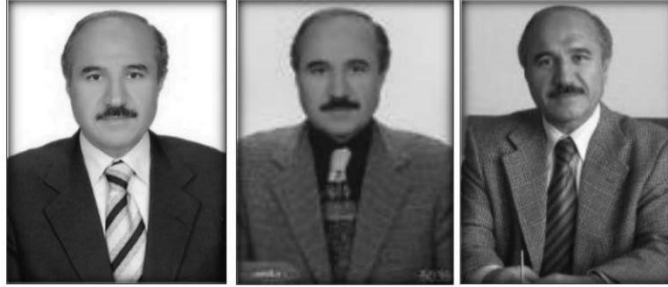
- Hökekleklİ, H. (Prof. Dr.). Özgeçmişi. (<http://uludag.edu.tr/ilahiyat>). (Erişim: Şubat 2017).
- James, W. (1902). *The Varieties Of Religious Experience*. New York: McKay.
- James, W. (2017). *Dinsel Deneyimin Çeşitliliği*. (çev. İ. H. Yılmaz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Karakütük, K. (2001). *Öğretim Üyesi ve Bilim İnsanı Yetiştirme: Lisansüstü Öğretimin Planlaması*. (2. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler*. (31. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Koç, M. (2010). "Türk Din Psikologları (1949-2010) Üzerine Biyografik Bir Araştırma-I". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 187-210.
- Koç, M. (2011a). "Türk Din Psikologları (1949-2010) Üzerine Biyografik Bir Araştırma-II". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 227-246.
- Koç, M. (2011b). "Türk Din Psikologları (1949-2010) Üzerine Biyografik Bir Araştırma-III". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 265-285.
- Koç, M. (2012). "Psychology Of Religion İn Turkey (1949-2012): An Overview". *Archive for the Psychology of Religion (Special Issue: Psychology of Religion in Turkey)*, 34 (3), 327-340.
- Koç, M. (2015). "Türkiye'de Din Psikolojisi Çalışmaları (1949-2013) Üzerine Genel Bir Bakış". *Bahkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 301-330.
- Ok, Ü. (1996). "James Bisset Pratt'ın Din Psikolojisi Adlı Makalesinin Çevirisi Ve Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 267-278.
- Ok, Ü. (2006). "Türkiye'de Din Psikolojisi: Neredeyiz Ve Nereye Gidebiliriz?". *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19 (3), 441-456.
- Özbyaydar, B. (1970). *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Roberts, B. (2002). *Biographical Research*. Londra: Open University Press.
- Rosenthal, G. (2004). "Biographical Research". (içinde) *Qualitative Research Practice*. (ss. 48-65). [ed. C. Seale ve ark.]. Londra: Sage
- Ulusal tez merkezi (<https://tez.yok.gov.tr>). (Erişim: Şubat 2017).
- Variş, F. (1973). *Türkiye'de Lisans-üstü Eğitim: Sosyal Bilimler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Yavuz, K. (1987). *Psikanalizde İlk Dinî Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Ekler:
Ek-1: Fotoğrafları

2018

(67 yaşında)

III. Din Psikologları Koordinasyon Toplantısı (Çanakkale-2011)

I. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi (İstanbul-2016)

Din, Değerler ve Sağlık Sempozyumu (Bursa-2017)

Din Psikolojisi Anabilim Dalı emeklilik yemeği (Bursa-2018)

Ek-2: Röportaj soruları

* Röportaj – [Mülakat]

“*Araştırmacı:* Kıymetli hocam, uzun yıllar süren akademik çalışma hayatınızı tamamlayarak yakın bir zamanda emekli oldunuz. Bu sebeple eğer izin verirseniz sizinle (i) özel ve akademik yaşamınız, (ii) Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları, (iii) Türk din psikolojisinin geleceği ve (iv) yeni nesil din psikologlarına öneriler” tema başlıklarında bir röportaj yapmak istiyorum.”

[i]– *Özel ve akademik yaşam:*

1. Kıymetli hocam, isterseniz öncelikle kişisel yaşamınızdan başlayalım. Kısaca kendinizi tanıtabilir misiniz? Yani nasıl bir çocukluk ve gençlik döneminiz oldu? Çocukken ve gençken yaşama ilişkin hayalleriniz ve hedefleriniz nelerdi?
2. Yaşam felsefenizi birkaç cümleyle nasıl betimleyebilirsiniz?
3. Hobileriniz nelerdir?
4. Kendinizi nasıl bir eş, baba ve dede olarak görüyorsunuz?
5. Eleştiriye açık mısınızdır? Yani meslektaşlarınız sizi eleştirirler miydi? Sizin bu eleştirilere tepkileriniz nasıl olurdu?
6. Yaşamınızda dönüm noktası olarak nitelendirebileceğiniz bir olay var mı? Varsa nedir?
7. Akademisyen olmasaydınız başka ne iş yapmak isterdiniz?
8. Akademik yaşamınız boyunca unutamadığınız ve sizi etkileyen bir anınız/hatıranız varsa bizimle paylaşabilir misiniz?
9. Bir akademisyen olarak din psikolojisi alanında çalışmamış olsaydınız başka hangi alanda akademik kariyer yapmak isterdiniz?
10. Akademik kariyer planlamanızda neden din psikolojisi alanını seçtiniz? Genel ve özel sebepleri var mı? Varsa nelerdir?
11. Din psikolojisi alanındaki akademik çalışmalarınıza nasıl başladınız? Yani akademik kariyeriniz hangi aşamalardan geçerek sonuçlandı? Lisans ve lisansüstü (master ve doktora) eğitiminizi nerelerde ve nasıl yaptınız?
12. Sizin din psikolojisi alanında yetiştiğiniz dönemde üzerinizde

emeği olan hocalarınız kimlerdir? Yani kimler ve hangi sebeple akademik yaşamınızda yer aldılar ve çalışmalarınıza yön verdiler?

13. Akademik çalışmalarınıza bakıldığında ağırlıklı olarak hangi alt alanlarda araştırmalarınızı yürüttünüz? Akademik kariyeriniz süresince din psikolojisi alanındaki bilimsel çalışma konularınızı nasıl belirlediniz? Veya hangi konular üzerinde çalışacağınıza nasıl karar verdiniz?

14. Bilimsel kitap, makale, bildiri gibi akademik ürünlerinizde en çok beğendiğiniz ve başyapıtım diyebileceğiniz bir eser/çalışma var mı? Varsa hangisidir?

15. Şu anda geriye dönüp baktığınızda akademiada akademisyen olarak öğretim üyeliği yapan kaç master ve/veya doktora öğrenciniz vardır? Lisansüstü yetiştirdiğiniz öğrenci sayısında hedeflediğiniz sayıya ulaşabildiniz mi? Bu bağlamda “hocaların hocası” olmak nasıl bir duygudur?

16. Sayın hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarına uzun yıllar emek veren akademisyen bir din psikoloğu olarak yanlış anlaşıldığınızı düşündüğünüz bir konu oldu mu? Nasıl ve Niçin?

17. Türk din psikolojisi çalışmalarında son bir kaç yıl içinde okuduğunuz, takdir ettiğiniz, takibe değer bulduğunuz kişiler, kitaplar ve konular var mı? Varsa nelerdir?

18. Benim bir düşüncem var hocam. Emekliliğe yakın olan veya emekli olan din psikoloğu hocalarımızın o döneme kadar yayımladığı makalelerini yeniden elden geçirerek iki kapak arasında çeşitli başlıklarla kitap formatında yayımlamalarının akademik bir ödev/görev olduğu kanısındayım. Bu türden çalışmaların, o akademisyen için bir anlamda akademik ürün koleksiyonu değeri taşıyabileceği de söylenebilir. Sizin de bu tür çalışmalarınızın olduğunu biliyorum. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

19. Sayın hocam, ne zaman emekli oldunuz? Akademiada asistanlığınızdan emekliliğinize kadar toplam kaç yıl çalıştınız?

20. Değerli hocam, 41 yıllık akademik çalışma yaşamınızda evdeki hesabı çarşıya uydurabildiniz mi? Yani kurumsal anlamda üniversite çatısı altında akademik çalışma yaşamınız boyunca akademik çalışma planlarınız kapsamındaki tüm projelerinizi gerçekleştirebildiniz mi? Bu

bağlamda yaptıklarınız veya yapamadıklarınız hakkında neler söylemek istersiniz?

21. Emeklilik sonrası akademik planlarınız dışındaki hayalleriniz nelerdir?

22. Akademisyenin emekli olmaz derler. Emeklilik döneminde gerçekleştirmeyi düşündüğünüz akademik çalışma planlarınız var mı? Varsa nelerdir?

[ii]-*Türk din psikolojisinin güncel durumu ve sorunları:*

23. Türkiye'deki ilk din psikolojisi çalışmasını hangi yıl ve hangi araştırmayla başlatıyorsunuz? Niçin?

24. Başlangıcından (1952) bugüne (2018) Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yani din psikolojisi Türkiye'de nasıl tanındı ve bugünlere geldi?

25. Batı orijinli bir bilim dalı olarak Amerika ve Avrupa'daki din psikolojisinin tarihsel gelişimiyle ilgili son dönem çalışmalarındaki kurumsal yapılanmada ve akademik ürün başlıklarında 'din'den 'maneviyat'a geçişi ve/veya her iki kavramı ayrı ayrı kullanmayı da dikkate alarak neler söylemek istersiniz?

26. Dünyadaki din psikolojisi ile Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarını nicelik ve nitelik açısından karşılaştırdığınızda neler söylemek istersiniz?

27. Size göre Türk din psikolojisinin güncel sorunları nelerdir?

28. Türkiye'de yapılan din psikolojisi çalışmalarına bakıldığında bazı din psikologlarının sadece teorik çalışmalar yürüttükleri, bazılarının ise sadece ampirik çalıştığı görülüyor. Yani sizce bir din psikoloğunun bilimsel çalışmalarındaki akademik ürün çeşitliliği bağlamında teorik ve ampirik çalışmaların yeri ve ağırlığı nasıl olmalıdır? Niçin?

29. Peki hocam. YÖK ve Milli Eğitim Bakanlığı, din psikolojisi alanında yurtdışına yüksek lisans ve doktora yapmak üzere yıllardır birçok öğrenci gönderdi. Sonra bunların önemli bir kısmı Türkiye'ye döndüler. Yurtdışında din psikolojisi master ve doktora yapıp gelenlerin sonraki dönemlerinde Türkiye'deki çalışmalarıyla ilgili düşünceleriniz

nelerdir? Bu meslektaşlarımızın Türkiye'deki akademik üretim durumu nedir?

30. Size göre Türk din psikolojisi çalışmalarının artık kurumsal bir kimlik kazanma zamanı gelmedi mi? Bu bağlamda 12 Ağustos 2014 tarihinde kurulan Din Psikolojisi Derneği'nin şu andaki durumu ve çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

31. Her yıl düzenlenen din psikolojisi anabilim dalları koordinasyon toplantılarının içeriği ve organizasyonu hakkında neler söylemek istersiniz? Benim düşünceme göre şemsiye organizatör Din Psikolojisi Derneği olmalı ve her yıl bir ilahiyat fakültesiyle birlikte organize yapılmalıdır. Bu konudaki düşünceniz nedir?

32. Din sosyolojisi için yapılan 'genel din sosyolojisi' ve 'özel din sosyolojileri'ne dayalı dikotomik ayrımın bir benzeri de 'genel din psikolojisi' ve 'özel din psikolojileri' şeklinde din psikolojisi için yapılabilir mi? Nasıl?

33. Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türk din psikolojisi çalışmalarında 'İslam psikolojisi' olması gerektiği yerde midir? Bu bağlamda İslam psikolojisiyle ilgili neler yapılabilir?

34. Şu anda din psikolojisi alanında Türkiye'de yürütülen lisansüstü master ve doktora tezlerinin kalitelerini nasıl buluyorsunuz? Geçmişten bugüne araştırmalardaki kalite giderek yükseliyor mu yoksa düşüyor mu? Niçin?

35. Türkiye'de yapılan dindarlık ölçme çalışmaları konusunda yerli ölçek denemelerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeterli mi? Niçin? Neler yapılabilir?

36. Türkiye'de din psikologları genellikle teoloji/ilahiyat lisanslı oluyor. Bazen psikoloji ve/veya pdr lisanslı din psikologları da yetişiyor. Alan uzmanlığı bağlamında aralarındaki yeterlilik düzeylerinin farklılığı konusunda neler söylemek istersiniz?

37. Türkiye'deki din psikolojisi çalışmalarında cinsiyet faktörü göz önüne alındığında, bu alanda çalışan bayanlar mı yoksa erkekler mi daha fazladır? Niçin?

38. Değerli hocam, Türk din psikolojisi çalışmalarında uzun yıllar nicel araştırmalar yapıldı. Bizim kuşak ve bizden önceki kuşaklar, hep bu metodolojiyle yetiştik. Fakat son dönem Türk din psikolojisi araştı-

malarında nicel desenden nitel desene doğru belirgin bir yönelim var. Bu metodolojik paradigma değişimini nasıl yorumluyorsunuz?

39. Ayrıca din psikologları akademik çalışmalarında teorik ve ampirik çalışma dengesini nasıl kurmalıdırlar? Hiç ampirik çalışma yapmayan din psikoloğu meslektaşlarımız olduğu gibi hiç teorik çalışma yapmayan din psikologlarımız da var. Bu konudaki dengeyi nasıl sağlamak gerekiyor?

40. Sayın hocam, din psikoloğu Ok'un (2006) değerlendirmesine göre Türkiye'de din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda, bu ülkenin kültürüne özgü ya da bu kültürde yapılan ampirik çalışmalardan yola çıkarak geliştirilmiş veya yaygınlık kazanmış bir psikoloji ekolünün ya da kuramının varlığından söz etmek henüz erken gözükmektedir. Çalışmalar daha çok Kuzey Amerika ve Batı Avrupa (Hıristiyan) geleneğinde geliştirilenlerin İslami ortamdaki bir tekrarı, test edilmesi, ya da onlara yapılan katkılardan ibaret olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Türk din psikolojisi çalışmalarındaki 'ekolleşme' ve Türkiye'deki ekolleşmeyle ilişkili 'hoca' faktörü konusunda neler söylemek istersiniz?

41. Bu dönemde (2010 yılından bu yana) yeni ilahiyat fakültelerine bağlı olarak açılan din psikolojisi bilim dalındaki lisansüstü programlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Yeni açılan bu programlar, din psikolojisi alanında kaliteli bir lisansüstü eğitim için nelere dikkat etmelidirler?

42. Son dönemde giderek yıldızı parlayan din psikolojisinin klinik saha uygulaması olarak da konumlandırılabilen olan manevi danışmanlık ve rehberlik-(mnr) alanıyla ilgili düşünceleriniz nelerdir? Bu bağlamda alanın Türkiye'deki geleceğini nasıl görüyorsunuz?

43. Bir önceki soruyla bağlantılı olarak Türkiye'de hızla manevi danışmanlık ve rehberlik alanında tezli ve tezsiz yüksek lisans programları açılmaktadır. Sanki din eğitimcileri de bu alanda var olmak istemektedirler. Özel alan yeterliliği bağlamında bu alanda nasıl bir akademik eğitim verilmelidir? Din eğitimcilerinin bu alandaki yeri ne olmalıdır?

[iii]–*Türk din psikolojisinin geleceği:*

44. Değerli hocam, geleceğe bir projeksiyon tutmak gerekirse Türk

din psikolojisinin bu aşamadan sonra gideceği ve gitmesi gerektiği yön neresi olmalıdır? Niçin?

45. Size göre gelecekteki Türk din psikolojisi çalışmalarında hangi alanlarda öncelikli konular çalışılmalıdır? Niçin?

46. 2014 yılında kurulan Din Psikolojisi Derneği'nin Türk din psikolojisi çalışmaları için gelecek vizyonu ve misyonu ne olmalıdır?

[iv]-*Yeni nesil din psikologlarına öneriler:*

47. Size göre din psikolojisi alanında uzmanlık yapacak öğrencilerin ne gibi özelliklere ve donanıma sahip olması gerekir? Niçin?

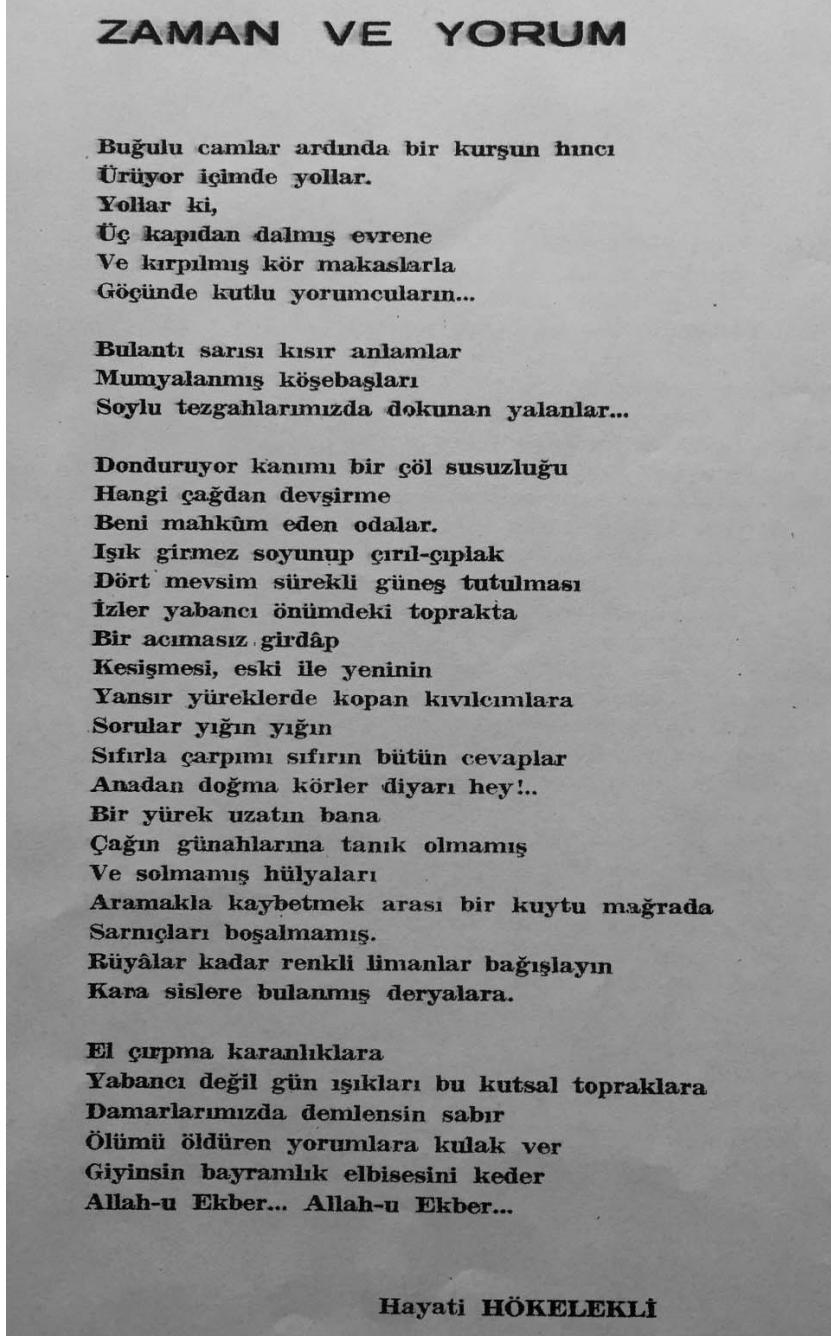
48. Türk din psikolojisi araştırmalarında atölye çalışmaları tarzındaki akademik ürünlerin oranının oldukça az olduğunu görüyoruz. Bundan sonraki süreçte atölye çalışmalarının artması için yeni nesil din psikologlarına önerileriniz nelerdir?

49. Peki, hocam din psikolojisi alanında çalışmaya yeni başlayan genç kuşak akademisyen din psikologlarına veya çalışmayı düşünen potansiyel araştırmacılara önerileriniz nelerdir?

50. Sayın hocam son olarak Türk din psikolojisi çalışmaları üzerine kişisel düşüncelerinize yer verdiğimiz bu röportajla ilgili düşünceleriniz nelerdir?

“Araştırmacı: Saygıdeğer hocam, röportajımıza katılma zahmetinde bulunduğunuz için şahsım ve tüm din psikoloğu meslektaşlarım adına size çok teşekkür eder, emeklilik yaşamınızda sağlık ve mutluluklar dilerim.”

Ek-3: Şiirleri

ÖLÜMSÜZLÜK Sevdası

Soyar örtüsünü gecenin
Bıfır kanatlarıyla ilk gün ışığı
Inceden inceye ağarır yüzler
Açar göğsünü er meydama kara toprağa
Dönüşür tek noktaya varlığın kucağında
Zaman ve mekân
Ezeli bir ferman «Sultan»dan
Titreşir can hızıyla duyarlı kulaklarda
Şanlı uğraşlara biçilir taklar
Engin ufukların ılımlı gövdesinden
Umut taşır kaygan yollar elçim elçim
Körpeliklerine tüm hayatın...

Azgın testerelede bilennmiş duygulara
«Selâm»ların en berrâğı
Evreni var eden efsün kelimelerle
İlk goncaya düşen rahmet damkalarına
Hep o kutsal çağrı sedâlanır sonsuzluklarda
Boşanır som yüreklere sahipsiz damarlar
Aynalar ötesinden uzanır düşler gerçeğe
Dalga dalga
İz sürer gölgesinde secdelerin
Bir yarış ki sonsuzluğa/kündelerden arda kalan.

Sahili parçalayan amansız fırtınalarda
Ruhlar vardır
Yunus, Celâleddin misâli
Yaşlanmış doruklarına koca evrenin
Akar insanlığın kıvrım kıvrım vadilerinde
Bir sevdâ çukuruna çakılı gözler
O en eski tutkuyla
Süzülür yüreklerden en son, ölüm yedi renk
Hep aynı gerçektir aranan...

Hayati HÖKELEKLI

1977